

ПО ЄВРОПІ.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: The Men on the Bummel).

I.

Коли я уложив із Гаррісом і Джорджем плян подорожі, приступив до переговорів із Етельбертою і почав підкладати під неї міни. Поперед усього я став злостити ся задля всяких дурниць. Етельберта мусить звернути на се увагу — думав я. Я згожусь із нею, коли вона про те заговорить і поясню свою дразливість перепрацьованєм. Се очевидно звéде розмову на моє здоров'я взагалі і на те, що конечно треба зарадити лиху і то скоро й енергічно. Я думав, що мені не буде зовсім трудно повести справу так, аби вона сама звернула ся до мене з пропозицією. Я представляв собі, що вона в приближеню скаже мені отсе:

— Ні, мій дорогий, тобі треба зміни, цілковитої зміни обставин. Послухай мене і виїдь на місяць. А не наставай на мене, аби я їхала з тобою. Я знаю, що ти бажаєш того, але я сама не хочу. Тобі потрібне мужеське товариство. Може бути, що зможеш намовити Джорджа і Гарріса, та вони поїдуть із тобою. Вір мені, що при таких сильнім напруженю мізку як у тебе, належить конечно відітхнути від журби про сімю і перемінити домашні обставини. Забудь хоч на короткий час, що дітям потрібні лекції музики, черевики, вельосипеди та що їм треба давати три рази на день ревіньові порошки; забудь, що на білім сьвітї є приміром кухарки, сусідські собаки і рахунки від різників. Виїдь де-небудь далеко, де все в природі цвите і пахне, де все буде для тебе

цілком нове, ніколи не видане, де твій перепрацьований ум віддихне і набере нових гадок. Виїдь на досить довгий час, аби я могла відчутти твою неприсутність; тільки тоді оціню я вповні твою доброту і всі твої заслуги; таж і я — людина і коли ти будеш завсїгди зі мною, я можу стати ся цілком байдужною і на твою доброту і на заслуги: бачучи ненастанно сьвітло сонця і красу місяця, ми привикаємо до них і не радіємо з них. Виїдь, а опісля вертай ся до мене, підбадьорений на дусі і на тілі і старай ся бути ще більше потайним і ліпшим, коли се можливе.

Колиж бо і тоді, як сповняють ся наші бажання, дієть ся не зовсім так, як нам бажало-б ся. По перше — Етельберта, здаєть ся, навіть зовсім не завважала того, що мене все дразнить і я вкінці мусів сам звернути її увагу на сю обставину.

— Прости мені, прошу тебе. Я нині якось зовсім не свій — сказав я.

— Що ти говориш! Я-ж на тобі не завважую цілком нічого. Щож тобі таке?

— Я й сам добре не знаю. Я вже здавна почуваю якесь ослабленє, що безнастанно збільшаєть ся.

— То всему винна та осоружна горівчище — сказала Етельберта. — Ти дома не пеш її ніколи, але скоро зайдеш до Гарріса, то мусиш нажльопати ся її. Ти знаєш сам, як вона шкодить тобі — в тебе слаба голова.

— Яка горівка — тут далеко поважнійша справа! Гадаю, що тут що небудь моральне.

— Ти певно йачитав ся знов тих рецензій — сказала Етельберта, сим разом із більшим уже співчутєм. — Чому ти не послухаєш моєї ради і не вкинеш їх просто до печі?

— Рецензії ні при чім тут — відповів я — навпаки, останніми часами хвалять мене в них сильно... здаєть ся, я читав одну чи дві такі.

— Ну, а щож се таке? — спитала Етельберта. — Таж мусить бути вкінці якась причина тому.

— Нема ніякої причини — відповів я — і се власне дивне. Я можу сказати тільки одно, що мною заволоділо якесь неясне почутє неспокою.

Мені здавало ся, що Етельберта глянула на мене якось дивно, але що не сказала ні слова, я продовжав дальше розпочату розмову.

— Мене пригнітає та дразлива одностайність нашого життя, те монотонне щастє, та тишина, та гладкість...

— Ну, вжеж я не жалувалась би на се — сказала Етельберта. — Пожди, прийдуть такі дні, коли будеш жалувати за сими.

— Справді, не знаю — відповів я. — Коли чоловік не бачить нічого в життю, крім щастя, то здається, що й горе буває для нього приємною переміною. Мені здається інколи, що й святим у раю буває часом прикре їх постійне щастє. Щож до мене, то я чую, що життя повне безперервної роскоші, нерушаної найменшим дисонансом, може мене довести до божевілля. Може бути — говорив я — що я дуже дивний чоловік: інколи я й сам себе не розумію. Бувають такі хвилі — докинув я — коли я просто ненавиджу себе.

Бувало, що подібні тиради з натяками на якісь тайні, глибокі і рівночасно зовсім невияснені терпіння — порушала Етельберту, але сим разом не проявила вона ніякого співчуття, що видавалось мені незвичайно дивним. Що до безнастанного щастя і його впливу на мене — то вона завважила, що уважає нерозумом бажати горя, яке може й не прийде ніколи; щож до того, що я якийсь дивакуватий, то вона думала, що я тому не винуватий, а коли зі мною зжили ся інші люди, то про те не треба й говорити. Але показало ся, що ми в одному з нею згодні: що наше життя справді монотонне; в тому спочувала вона мені вповні.

— Ти не можеш собі представити — говорила Етельберта — як мені бажається нераз усунути ся десь далеко навіть від тебе; та я знаю, що се не може бути ніколи, тому й прогонюю від себе такі думки.

Я не чув іще ніколи таких слів від Етельберти, тому здивував ся, а рівночасно й озлобив ся.

— Ну, се не дуже приємне з твого боку — сказав я — і жінці не випадає говорити такі річи чоловікови.

— Знаю, що їх не випадає говорити — відповіла вона — тому до нинішнього вечера я не говорила їх ніколи. Ви, мужчини, ніколи не можете зрозуміти — говорила Етельберта, — що хочби жінщина не знати як любила мужчину, у неї бувають такі хвилі, коли він стає для неї тягаром. Ти не можеш представити собі, як мені хочеть ся нераз одягнути ся і піти з дому, але так, аби мене ніхто не питав, куди я йду, на як довго і коли верну ся.

Ти не знаєш, що я хочу нераз такого обіду, який буде до смаку і мені і дітям, але який ти побачивши, натягнеш шапку та підеш до свого кльбу. Ти не знаєш, як мені хочеться нераз запросити до себе ту жінчину, котру я люблю, але котрої ти не терпиш, піти в гості до симпатичних мені людей, піти спати тоді, коли я втомлена і встати тоді, коли не можу більше спати. Коли двоє людей живе разом, то вони мусять безнастанно робити собі уступки. Але буває інколи дуже користним нарушити те острє правило.

Опісля, розваживши слова, сказані мені Етельбертою, я переконав ся, що в них криється глибока правда, але в першій хвилі вони мене обидили і розгнівали.

— Ну — сказав я — коли ти хочеш від мене відкараскати ся...

— Лиши, прошу тебе, ті дурниці — заговорила Етельберта. — Я почуваю інколи потребу усунути ся від тебе на часину і лише для того, аби позабути, що ти маєш які небудь неприємні риси в характері, лише для того, аби згадувати, який ти милий чоловік у всіх иньших річах, аби ждати знов твого повороту так, як бувало ждала його тоді, коли мені не доводилось іще видати тебе так часто, як тепер; може бути, що я стала тепер трошки більше байдужна для тебе, але-ж мусиш і се признати, що як бачиш кожного дня сонце, то привикаєш до його світла і тепла.

Мені не подобав ся тон, яким Етельберта говорила ті слова. Я добачував у її словах якусь легкодушність, що зовсім не надавала ся до того предмету, про який ми почали з нею говорити. Що жінчина тїшить ся задуманою розлукою з чоловіком, якого не побачить цілі три або чотири тижні, се мені не подобало ся зовсім і не видавало ся цілком жіночим; се було неподібне на Етельберту. Мені зробило ся так досадно, що я задумував покинути намір розірвати ся і не їхати нікуди. Коли-б тут не були замішані Джордж із Гаррісом, то я справді був би лишив ся. Але тепер, коли справа була порішена, мені не здавало ся відповідним брати своє слово назад.

— Добре, Етельберто, — відповів я — най буде по твоєму. Коли ти бажаєш віддихнути від моєї присутности, то віддихай собі на здоровля. Але думаю, що се не буде нескромне

питанє зі сторони чоловіка, коли я спитаю тебе, що ти думаєш робити в часі моєї неприсутности?

— Ми наймемо собі хату в Фолькстоні, ти знаєш яку, і я поїду туди з Катрею. А коли ти хочеш зробити прислугу Клярі Гарріс — додала Етельберта — то намов Гарріса, аби їхав із тобою, а тоді Кляра зможе прилучити ся до нас. Ми свого часу проводили дуже приємно час — се було тоді, коли вас, мужчин, ми ще не здибали — тому нам бажало би ся пожити знов так, як ми жили перше. А як ти думаєш, удасть ся тобі намовити Гарріса, чи ні?

Я сказав, що поспробую.

— Отже старай ся, мій дорогий — сказала Етельберта — зробити се. Ви зрештою могли би взяти з собою також Джорджа.

Я відповів їй, що колиб навіть поїхав Джордж із нами, то з того не буде ніякого хісна; тому, що він нежонатий, то його неприсутність не зробить нікому вдоволення. Але женщина ніколи не зрозуміє сатири; у відповідь на мої слова сказала тільки Етельберта, що з нашого боку буде нечемно, коли не запросимо його. Я сказав, що запрошу.

Того самого дня здибав я Гарріса в клубі і спитав, як поступає його справа.

— Все, як треба; перешкоди до від'їзду нема ніякої.

Але по тоні, яким він сказав се, я пізнав, що він невдоволений з чогось, тому я напав на нього, аби оповів мені все, як було.

— Вона була м'яка як віск — оповідав він — хвалила не звичайно Джорджа за його видумку і по її думці буде ся поїздка пожиточна для могого здоров'я.

— Все те дуже гарне — сказав я — я тут не бачу нічого злого.

— Злого тут нічого — potwierдив він, — але діло на сьому не стало. Опісля стала вона говорити про зовсім иньшу річ.

— А! Розумію, — сказав я.

— Тиж знаєш, що вона давно бажає устроїти собі купіль... говорив він.

— Я чув дещо про се. Вона ту саму думку піддала також Етельберті.

— Щож робити! Я з konieczности мусів згодити ся на заведене купелі. Чиж міг я сперечати ся з нею, коли вона була така

добра і відпустила мене на всі чотири сторони? Та забавка буде коштувати мене по крайній мірі сто фунтів штерлінгів.

— Невже так дорого? — спитав я.

— Певно не менше. В приближеню найменше коштує шісьдесять.

Мені стало жаль його.

— А потім іще та кухонна піч — говорив Гарріс дальше — вона в останніх двох роках була причиною всіх суперечок у домі.

— Мені відоме се дуже добре — сказав я. — Від коли я оженив ся з Етельбертою, ми змінювали сім разів помешканє і за кожним разом нова піч була гірша від попередної. Наша теперішня піч не тільки сповняє зле свою функцію, але по просту палає до нас ворожнечою. Коли довідаєть ся, що ми запросили до себе гостей, то стараєть ся з усіх сил наробити нам як найбільше неприємностей.

— А в нас буде тепер нова піч — сказав Гарріс, але в тоні, яким він сказав ті слова, не було чути найменшої зарозумілості. — Кляра думає, що як ті роботи будуть виконувати ся рівночасно, то се буде для нас багато дешевше. Мені здаєть ся, — говорив Гарріс дальше — що як женщина захоче купити собі корону, обсипану брилянтами, то вона і в тім випадку буде казати, що корона коштує дешевше ніж капелюх.

— А кілька по твоєму обчисленю буде коштувати та піч? — спитав я. Мене заінтересувало се сильно.

— Я й сам не знаю — відповів Гарріс — мені здаєть ся, що коло сорок фунтів штерлінгів. Опісля ми стали говорити з нею про фортеп'яни. Скажи, прошу тебе, — спитав Гарріс — чи можеш ти відрізнити звуки одного фортеп'яна від звуків другого?

— Здаєть ся, що одні бувають голоснійші від других — відповів я — але до того можна навикнути.

— В нашому фортеп'яні злі дисканти — сказав Гарріс. — Але до річи, не можеш ти мені сказати, що се таке дисканти?

— То пискливі ноти — пояснив я — ноти, що так пищать, як би їм хто наступив на хвіст. Коли хто дограє фінал якої будь гарної пєси, то все мусить на них барабанити.

— Отже, бачиш, треба, аби вони були пискливійші — сказав Гарріс — а в нашім старім фортеп'яні вони не дуже пискливі. Тому я мушу купити новий фортеп'яни для гостинної, а теперішній помістити в дїточім покою.

— Ну і що ще? — спитав я.

— Нічого — відповів Гарріс — вона не могла мабуть нічого більше придумати.

— Але як вернешся до дому, то згадай моє слово, вона ще щось придумає.

— А що може придумати?

— Щоби ти наймив їй помешканє в Фолькстоні.

— А їй на що помешканя в Фолькстоні? — спитав Гарріс.

— Аби жити там через літо — відповів я.

— Вона їде погостити до своєї родини в Уельс і бере з собою всі діти; ми дістали запросини.

— Дуже можливе — сказав я — що вона побуде в Уельсі скорше, ніж поселить ся в Фолькстоні, або заїде до Уельса з поворотом із Фолькстона, але в кождім випадку їй сподобається вілля в Фолькстоні, побачиш. Я очевидно можу помиляти ся — і дай Боже, аби я помилив ся, тому що мені тебе жалко, — але я маю таке почутє, що власне так буде.

— Та поїздка — завважав Гарріс — буде нас дуже дорого коштувати.

— І заставив його лихий видумувати таку дурницю! — сказав я.

— Дурні ми, що його послухали — говорив Гарріс; — він так запутає нас колись, що ми й не розпутаємо ся.

— Він усе путав — додав я.

— А як забажає чого, то мусить поставити на своєму — сказав Гарріс.

В тій самій хвилі почули ми голос Джорджа із сторожевої хатини; він питає, чи нема до нього листів.

— Ліпше не казати йому нічого — радив я — тепер уже все покінчене.

— Все одно, для мене не буде з того ніякої користі — завважав Гарріс; — на всякий випадок мушу устроювати купіль і купувати фортеп'я.

Джордж увійшов незвичайно веселий.

— Ну щож? Усе в порядку? Полагодили свої справи?

Його тон не подобав ся мені: в ньому було щось неприємне. Я завважав, що се вразило й Гарріса.

— Які справи? — спитав я.

— Випросили для себе відпустки?

Тут я уважав своїм обов'язком пояснити Джорджови, як усе в нас пішло.

— В родиннім життю — сказав я — рішає мужчина, а жінщина тільки піддаєть ся йому. Її обов'язок слухати. Того вчать усі редігії.

Джордж зложив на вхрест руки і підніс очі до стелі.

— Ми очевидно можемо глузувати з таких річий і підоймати їх на сьміх — того не заборонює нам ніхто, говорив я — але на ділі виходить усе по нашому. Ми сказали своїм жінкам, що виїздило. Розумієть ся, що для них було се неприємне; вони самі бажали поїхати з нами, але бачучи, що се неможливе, стали просити нас, аби й ми не їхали. Але ми пояснили їм, чому хочемо їхати і то невідклично, а опісля вони вже й не сперечали ся.

— Даруйте, прошу вас — сказав Джордж. — Я на таких справах не розумію ся. Я нежонатий. Мені оповідають жонаті всякі випадки зі свого життя, а я всему вірю.

— То бо й є, що не можна всему вірити — сказав я. — Коли хочеш знати, як живуть жонаті люди, приходи до Гарріса або до мене, ми оповімо тобі всю правду.

Джордж подякував нам і ми приступили до своєї справи.

— Колиж ми виїдемо? — спитав Джордж.

— Для мене — відповів Гарріс — чим скорше, тим ліпше.

Гарріс очевидно старав ся виїхати тому як найшвидше, що бояв ся, аби міссіс Гарріс не придумала ще дечого. Ми постановили виїхати найближшого тижня в середу.

— А яку виберемо дорогу? — спитав Гарріс.

— Я обдумав уже все — відповів Джордж. — Я певний, що ви, мої приятелі, бажаєте, аби ся подорож збогатила ваш ум новим знанєм, чи так?

— Ми зовсім не бажаємо набивати собі занадто голову і відрізняти ся тим від інших — сказав я. — Ми будемо вчити ся поволи, коли се не буде дорого коштувати і не буде вимагати великого умового напруження.

— Ми й зробимо так — говорив Джордж. — Голяндію і Рен ми бачили вже, тому я запропонував би доїхати пароплавом до Гамбурга, оглянути Берлін і Дрезно, а опісля через Нюрнберг і Штутгарт дістати ся до Шварцвальду.

— Я чув, що в Мезопотамії є красні місця — воркотів собі під носом Гарріс.

На те відповів Джордж, що Мезопотамія нам зовсім не по дорозі, що дорога до Берліна і Дрезна дуже вигідна і так намовляв нас, що ми пристали.

II.

— Глянь, що я приніс — сказав Джордж.

З тими словами подав він мені маленьку книжечку в черво-ній оправі. То був „Провідник по Англії“ для німецьких подорожних. Перший розділ мав наголовок „На пароплаві“, останній — „У доктора“. Найдовший розділ був присвячений розмовам на залізниці, при чім очевидно автор мав на увазі, що всі пасажери визначають ся незграбністю і не вміють поводити ся, як треба, словом якісь півголовки. „Чи не могли-б ви відсунути ся трошки дальше від мене, пане?“ — „Не можливо, мадам, ви бачите, який товстий мій сусід“. — „Будьте ласкаві, спустіть свої лікті“. — „Прошу дуже, не женуйте ся, мадам і схиліть ся на моє плече“. — При останній фразі не вказано, чи се говорено для насмішки, чи так просто, без ніякої злобної гадки. — „Я жадаю, аби ви трошки посунули ся, мадам, я майже душу ся“. Автор очевидно думав, що в тім часі лежали вже всі пасажери одні при одному на підлозі. Сей розділ кінчив ся такою фразою: „От вкінці ми й доїхали. Слава Богу! (Gott sei Dank!)“. Беручи на увагу все висше сказане, належить додумувати ся, що сей побожний оклик промовляли всі без виїмки.

При кінці книжки був додаток, у якому давано німецькому подорожному хосенні ради, як берегти своє здоров'є і як найвигіднійше уряджувати ся в англійських гóродах, та говорено багато про те, що вибираючись у подорож по Англії, треба конечно брати з собою великий запас порошку для усування неприємного запаху, а живучи в Англії, треба конечно на ніч замикати свою спальню на ключ та все докладно перечислювати дрібні гроші.

— Дрантива брошурка — завважав я, віддаючи її назад Джорджеви — і я не радив би в ніякім разі Німцєви, що їде до Англії, купувати її; я думаю, що в нас дивили би ся косо на подорожного з подібною книжкою. Зрештою мені доводилось бачити і льондонські видання для Англичан-подорожних і мушу признати,

що вони не були ні трошки розумніші від сеї книжки. Якись там учені дурні, що знають від біди сім мов, пишуть подібні провідники для подорожних, які їздять по Європі, лише тому, аби збити їх із пантелику.

— Але ти згодишся зі мною — завважав Джордж — що на такі книги буває великий попит. Їх розкуповують у розхват, мені се дуже добре відомо. У всіх європейських гóродах подибують ся такі люди, що говорять дурниці, виймлені з подібних „провідників“.

— Може бути — відповів я — але на щастє ніхто не розуміє, що вони торохтять. Я сам бачив таких подорожних, що стоячи на платформах залізниць або на рогах улиць, зазирали в ті книги і читали в них на голос ріжні фрази. І ніхто не розумів, на якій мові вони говорять, і що властиво вони бажають сказати. Може бути, що се навіть ліпше для них самих; коли-б їх зрозуміли, то їм по всякій правдоподібности прийшлося би дуже гірко...

— Щож, ти говориш правду — сказав Джордж. — Я бажаю поспробувати, що може стати ся в такім разі, коли ті фрази будуть зрозумілі. Я пропоную от що: Приїхати до Лóндона в середу рано скорше, походити во дві години по склепах і полагоджувати орудки з тим провідником у руках. Мені треба дещо купити — шапку, пару пантофлїв і ще деякі річи. Наш пароплав відплине з Тільбюрі не скорше як у дванадцятій годині, тому часу будемо мати доволі. Я хочу побалакати тим жаргоном на таких місцях, де буде люднійше, чи зрозуміють мене, чи ні. Я конечно бажаю пізнати, як почуває себе чужинець при подібних розмовах.

Мені видало ся се дуже забавним. Я сказав Джорджеви, що й я бажаю супроводити його, але не буду входити з ним до склепу, лише буду чекати на нього на вулиці коло дверей. Я додав, що правдоподібно й Гарріс піде дуже радо з нами і буде входити з ним до склепів, або, що певнійше, буде ждати зі мною на вулиці.

Але Джордж мав у голові иньший плян. Ми оба з Гаррісом мали входити разом із ним до склепу. Гарріс, що мав дуже поважну поставу і що на випадок конечности мав йому давати поміч, буде підходити з ним до ляди, а я буду стояти при дверех із тим, аби в потребі прикликати поліцаю.

Ми пішли до Гарріса і сказали йому наш проєкт. Він переглянув із великою увагою книжку, особливо ті розділи, де була мова про купно черевиків і шапок.

— Коли Джордж скаже шевцеві або шапкареві те, що надруковане в сій книжці, то я не зможу йому допомогти: його понесуть просто зі склепу у шпиталь.

Джордж почувши се розлютив ся.

— Ти говориш так, як би я був який небудь дурноватий і нахабний хлопцюга. Я буду вибирати не самі різкі фрази, але самі делікатніші. Обидливих слів я не буду говорити.

Таким чином діло поладнало ся і Гарріс згодив ся ходити з нами по склепах; постановлено вкінці, що виїдемо в середу досвіта.

Ми приїхали до Ватерльо з початком десятої години і не тратячи ні хвилини почали робити проби по ідеї Джорджа. Отворивши книжку на розділі названім „На стації фіякрів“, ми підійшли до одного кабріюлета, здохмили шапки і сказали візникови:

„Дай Боже добрий день!“

Але того візника не вдалось би перейти чемністю ніякому чужинцеві, чи він був би дійсний чи фальшивий — усе одно. Прикликавши приятеля, якого називав „Чарльзом“, він попросив його „потримати коника“, а сам скочивши з кізла, віддав нам такий поклін, який міг би зробити честь найліпшому танцмайстрові. Говорячи очевидно іменем усього англійського народу, він сказав: „Витайте нам в Англії!“ і висловив жаль, що її високости королевої нема під сю хвилю в Лондоні.

Ми не могли відповісти йому чим небудь подібним. Автор „Провідника“ не мав мабуть нічого подібного на приміті. Ми назвали його „кучером“, при чім він знов поклонив ся нам мало не до землі, і спитали його, чи не буде він такий добрий і чи не повезе нас до Вестмінстерського моста.

Він поклав руку на серце і сказав, що зробить се з найбільшим вдоволенням.

Джордж, прочитавши по порядку третє питанє в тім розділі, спитав його, кільки се буде коштувати. Таке грубо-матеріальне питанє, особливо після ніжної бесіди, видало ся візникови обидливим. Він заявив, що ніколи не бере грошей за їзду від значних чужинців, але як би ми дали йому який небудь даруночок в роді брилянтової шпильки до краватки, золотої табакерки, або яку иньшу подібну дурничку на памятку, то він не відрече ся того.

Тому, що коло нас почало робити ся вже збіговище, а жарт із візником починав прибирати серйозний зворот, то ми не розго-

ворювали більше, але сіли до повоза і поїхали, проводжені радісними окликами зібраного народу. Ми затримали свого візника перед склепом обуви, недалеко від Астлейського театру, таким склепом, що по своєму зверхньому виду представляв те, що нам було потрібне. Се був один із тих переповнених товаром склепів, де так багато товару, що скоро лише рано вітворять віконниці, виносять цілими громадами обув на улицу і розміщують її по обох боках дверей. Пуделка з черевиками стоять одно на однім на бруку і на рівчаку повз тротуара. Двері і вікна обвішані черевиками немов якими прикрасами. Намість марків спускають ся на вікна шнурки чорних і рудоватих черевиків немов китяги брудного винограду. Самий склеп пригадує альтанку, зроблену з обуви. Коли ми ввійшли до нього, побачили, що господар був невичайно зайнятий: він отворював при помочи долота і молотка нове пуделко з черевиками.

Джордж здохнув шапку і сказав:

— Добрий день!

Купець навіть не обернув ся. Він від самого початку видав ся мені несимпатичним. Він промимрив щось в роді „Здорові були“, а може бути, що то не був зовсім привіт, але що иньше і робив дальше своє діло.

— Мені поручував ваш склеп мій приятель, містер Н. — сказав Джордж.

Господар повинен був так відповісти:

— Містер Н. дуже поважаний джентельмен і я уважаю собі приємністю послужити його приятелям.

Тимчасом він сказав:

— Я його не знаю зовсім і навіть не чував ніколи про нього. Така відповідь збила нас цілковито з пантелику. В книжці було три чи чотири вірці розмов у склепах обуви. Джордж вибрав із них той, що видавав ся йому найчемнійшим і в якому все обертало ся коло „Містера Н.“. Треба було з початку говорити досить довго з господарем про того „Містера Н.“, а опісля, коли завдяки тому джентельменови навіязували ся між господарем і покупцем немов дружні відносини, покупець переходив незаметно до головної мети свого приходу — до купівлі „дешевих і міцних“ черевиків. Але той грубоватий, затоплений виключно в матеріяльних інтересах, чоловік, із яким приходило ся мати діло, не любив передмов. З такими людьми належить усе, без ніяких церемоній,

приступати просто до діла. Тому Джордж полишив словутного „містера Н.“ і взяв на здогад фразу з попередньої розмови. Не можна сказати, аби то був удатний вибір. Слова, які вимовив Джордж, були би невмістні і в кождім иньшій склепі обуви, а в тім, де рішучо не було проходу між обувю і вона могла нас цілковито засипати, ті слова були просто безглузді. От ся фраза: „Мені казали, що в вас є черевики на продаж“.

Почувши такі слова швець поставив долото і молоток, глянув уперве на нас і сказав:

— А на щож, думаєте, я тримаю черевики, аби їх нюхати, чи що? — Він говорив захриплим голосом, поволи і невиразно. То був чоловік, що почавши говорити спокійним тоном, чим даліше, тим більше не опанував себе: видно, що обида впливала на нього як дріжджі і роздувала його до нестями.

— І за кого ви мене маєте? — говорив він — за збирача, лише не білих круків, але черевиків? Ви гадаєте може, що я тримаю склеп на те, що він корисний для мого здоров'я? Ви представляєте собі, що я до того степеня люблю черевики, що не можу розстати ся ні з одною парою? Ви думаєте, що я розвісив їх тут по цілім склепі тільки на те, аби любити ся ними? Ви мислите, що зайшли на міжнародню виставу черевиків? А може по вашій думці се історична колекція? Хтож чував коли, аби чоловік, що тримає склеп із обувю, не продавав черевиків? Або може я прибрав ними склеп тільки на те, щоби був красший? Скажіть, будьте ласкаві, за кого ви мене вважаєте — за найбільшого ідіота в світі, чи що?

Я все казав, що книжки з такими розмовами не здалі нінащо. Нам належало віднайти в тім випадку яку небудь англійську фразу, що відповідала би звичному німецькому висловови: „Behalten Sie Ihr Haar auf“.

Але в цілій отій книжці ми не нашли нічого подібного. Зрештою належить признати справедливості Джорджови: він вибрав найліпшу фразу з цілої книжки і вастосувавши її до хвилі, сказав:

— Я прийду иньшим часом, коли в вас буде більший вибір. До побачення!

З тими словами ми вийшли зі склепу, сіли в дорожку і поїхали, а швець станувши в дверях свого склепу, під прикрасами з черевиків, посилав у слід за нами якісь уваги. Я не чув того,

що він говорив, але прохожі уважали очевидно його замітки незвичайно інтересними.

Джордж бажав зайти до другого склепу обуви і повторити там попередню пробу. По його словам йому справді треба було купити пару пантофлів. Та нам удалося переконати його, аби не полагоджував сеї орудки тут, але аби купив пантофлі в иньшому гóроді, де купці привикли більше до подібних розмов і далеко чемнійші в поводженю з покупцями. Щож тикається шапки, то на сій точці він був твердий як скала. Він запевнював, що не годен без неї подорожувати, тому станули ми перед невеличким склепом на вулиці „Чорних братів“.

Властитель того склепу був веселий чоловіга, невеличкого росту, з живими очима і скорше помагав нам, як перешкоджував.

Коли Джордж сказав йому те, що було в книжці: — Чи є в вас шапки? — він не розсердився ні трошки, лише задумався і погладив підбородок.

— Шапки? — спитав він. — Позвольте мені подумати. — Так — і на його оживленім лиці показалася весела усмішка — так, я пригадав собі, є в мене одна шапка. Але скажіть, будьте ласкаві, на що ви мене про те питаєте?

Джордж пояснив йому, що він бажав би купити подорожну шапку, але з тим, аби то була „гарненька шапка“.

Властитель склепу задумався.

— Ах! — сказав він — здається, що я вам не зможу догодити. Коли-б вам подобалася драгтивенька шапчина, що не стоїла би того, що жадають за неї, шапчина, пригожа на те, аби витирати нею вікна, то я міг би вибрати вам дуже добру. Але „гарненьких шапок“ у нас нема, ми не тримаємо їх. Почекайте хвилинку — говорив далше, завваживши розчарованє на лиці Джорджа — не спішіть ся. От тут є в мене одна шапка — з тими словами він підійшов до шафи і отворив одно пуделко — хоча й вона не зовсім гарненька шапочка, але все-ж не така лиха, як иньші, що я продаю.

Він вийняв її з пуделка і положив собі на долоні.

— Ну, якже, подобається вам ся шапка? — спитав він. — Надається вона для вас?

Джордж засунув її на голову перед зеркалом і заглянувши в книгу, сказав отсю фразу: — Ся шапка стоїть мені добре на голові, але скажіть, чи пасує вона мені?

Маленький чоловік відступив ся назад і глянув на нього бистрим оком.

— Говорючи щиро — відповів він — не пасує цілком.

Обернувшись опісля до мене й до Гарріса, сказав:

— У вашого приятеля якась невловима краса. Вона є в нього, але її не кождий завважає. В тій шапці, по моїй думці, вона зовсім незамітна.

Джордж зрозумів, що не випадало сьміяти ся з того оригінала, проте сказав:

— Гарна шапка. Ми мусимо спішити ся до поїзду. Кілько маю вам заплатити?

— Ціна тої шапки, пане, вдвоє більша від дійсної її вартости — вона коштує чотири шилінги і шість пенсів. В який папір кажете її завинуту — в сірий, чи білий?

Джордж відповів, що її не треба цілком завивати, заплатив чотири шилінги і шість пенсів і вийшов із skleпу; за ним вийшли й ми з Гаррісом.

Доїхавши до Фенчор-Стріта, ми стали торгувати ся з візником і він згодив ся взяти від нас п'ять шилінгів. Він знов поклонив ся нам дуже чемненько і просив зложити його поважане австрійському цісареві.

Посідавши в вагоні, ми стали говорити про свої проби, при чім кождий з нас висловляв свою галку, і порішили, що з трьох проб дві не повели ся цілковито. Джордж розчарував ся очевидно своєю книжкою і викинув її через вікно.

III.

Коли ми їхали з Берліна до Дрезна, то Джордж, що дивив ся довго і з великою увагою через вікно вагона, спитав:

— З якої причини прибивають у Німеччині скринки для листів на вершках дерев? Чому Німці не прибивають їх при дверех, як се робить ся в нас? Мені було би дуже неприємно лазити за листами на дерево. А зрештою і з огляду на почтильона се зовсім не гуманно. Вибирати звідти листи товстому чоловікови не лише втомно, але в часі сильного вітру просто небезпечно. Коли Німці бажають уже конечно прибивати скринки до дерев, то чому не прибивають їх низше, чому прибивають їх до високих галуз?

А може я несправедливий супроти них, говорив Джордж. — У його голові мигнула очевидно якась нова гадка. Може бути, що Німці, які випередили нас в неодному, удосконалили також голубячу пошту. Але коли так, то чому вони не вивчили птахів спускати ся з листами низше? Вибирати листи з тих скриньок мусить бути дуже втомно навіть для чоловіка середнього росту.

Глянувши через вікно, я й сам побачив те, на що дивив ся Джордж, і сказав йому:

— То зовсім не скриньки на листи, але пташачі гнізда. Ти не знаєш видатних прикмет німецької нації. Німець любить птахів, але тільки охайних. Коли ніхто не буде вважати за птахом, то він наліпить гнізд, де не попаде, а се по розуміню краси у Німців — дуже погано. Гніздо нічим не прибране, воно не прикрашене пташачою роботою, на ньому нема навіть фляги. Коли гніздо скінчене, то птах проживає в повітря; він опускає на траву галузки, куснички хробаків і всяку всячину. Птахи не дуже делікатні: вони ходять один за одним, чоловіки сварять ся з жінками, матері кормлять дітей і все те відбуваєть ся на очах у всіх! Се лютить Німця доматора, тому він говорить птахам:

— Я люблю вас за ваші численні прикмети; я люблю призирати ся вам, люблю ваш спів, але мені зовсім не подобаєть ся ваш спосіб життя. Маєте маленьку скриньочку, зложіть там увесь свій крам, аби я не бачив його. Вилітайте звідти тоді, коли хочете співати, але я не бажав би бути свідком іще й вашого сімейного життя. Сидіть у скриньці і не засьмічуйте мойого саду. Можна сказати, що в Німеччині любов порядку літає по повітря. Навіть цицькові діти — і ті вибивають такт своїми брязкальцями, а через те й птахи в Німеччині волять тепер жити у скриньках і глядіти з погордою на те сьмітя пташачого роду, що дальше ве собі гнізда по деревах і живоплотах. Належить думати, що з часом кождий птах займе своє місце в пташачім хорі. Се зрозуміле, що безладний щебет птахів мусить лютити точного і справного Німця; в ньому нема ніякого методу. Німець, любитель музики, упорядкує той щебет. Яка небудь дороднійша птаха, з сильно розвигтм дзюбом, буде диригувати тим хором і намісь виспівувати о четвертій годині рано в лісі, де її ніхто не чує, вона буде співати зі своїм хором у саду пивярні, при акомпаніаменті фортеп'яна, що буде оповіщене в газетах — у Німеччині все веде до того.

Німець любить природу, але лише в тім випадку, коли вона подабає на помальовану валійську арфу¹⁾. Він дуже багато займається своїм садом. Він засаджує сім рожевих корчів із північної сторони свого дому і сім із полудневої, а коли вони не однаково ростуть, одні з них більші, другі менші і всі иньшої форми, то він тим так огірчується, що не може цілими ночами спати. Кожний цвіток у своєму саді він прив'язує до палика. На те не дивиться він, що палик закриває самий цвіток, Німець вдоволений тим, що палик і цвіток стоять просто. Береги басена він обкладає цинком, а раз на тиждень здимає той цинк, заносить його до кухні і чистить. В самому центрі муріжку (геометрично як найдокладнішим), що інколи буває не більший від обруса і все оточений залізною сіткою, він ставляє порцелянового песика. Німці дуже люблять псів, але порцелянових більше, ніж живих. Порцеляновий песик не випорпує ніколи ям на муріжку, бо не запорпує костий і не нівечить ніколи задніми лапами кльомбу з цвітами так, аби земля розлітала ся на всі боки. З німецької точки погляду се ідеальний пес. Він все останеть ся на тім місці, де ви його поставите і ніколи не буде вторкати ся там, де може вистроїти вам що. Ви можете мати таку собаку, що відповідала би всім сучасним вимогам „Собачого Клюбю“. Коли-ж ви любите все оригінальне, то в тім випадку маєте величезний простір для своєї фантазії. Тут ви не маєте діла з живими собаками, тому нема вам що звертати увагу на породу. Порцелянова собака може бути й синя й рожева, якої хочете барви. А коли заплатите трошки дорожше, то можете дістати навіть із двома головами.

Осіню, в означений день, згинає Німець до землі всі свої цвіти і корчки, обвиває їх на зиму китайськими рогожами, а весною так само в точно означений день розвиває, підносить і прив'язує до паликів. Колиж осіню триває довго тепла і ясна погода, або весна приходить ся запіздно — то тим гірше для тих нещасних рослин. Ніякий правдивий Німець не дозволить вмішувати ся в свої розпорядки якісь там соняшній системі, в котрій чинности не видно ніякого порядку. Тому що він погоду не може довести до порядку, він і не бажає її знати.

Із усіх дерев люблять Німці найбільше тополю. Всі иньші нації, не привчені до порядку, можуть оспівувати і розпатланого

¹⁾ Національний інструмент, уживаний головню в Валісії або Уельсі.

дуба і розложистого каштана і колихучого вяза. Але Німцям неприємно навіть дивитися на всі ті і інші подібні дерева, що визначаються такими різкими, неприличними манерами і неохайним видом. Тополя гарна через те, що вона росте там, де її посаджено, і в тім напрямі, як треба. В ній нема нічого неприличного, то значить, ні самоволі, ні безпорядку. Вона навіть не думає розмахувати галузками або розкидати ся на всі боки. Вона проста як стріла, а так власне повинно рости німецьке дерево; а тої причини Німець винищує звільна всі інші дерева, а заступає їх тополями.

Німець любить село, але лише так, як одна дама, котра говорила, що полюбила би дикаря зі знатного роду, коли-б його нагота була більше прикрита. Він любить перейти ся по лісі, коли ним можна зайти до реставрації. Крім того стежка повинна бути не дуже крута і повинна мати по обох боках рівчаки для спливу води, виложені цеглою. Що двайцять ярдів повинна стояти лавочка, на якій міг би він відітхнути і оберти піт із чола. Німець навіть не подумає сісти на траву — се по його гадці було-б так само дико, як коли б англійський єпископ забажав нараз скотити ся перевертом із горбка в часі якої небудь народної забави. Німець із великою охотою любить ся видом із вершка гори, коли лише на ньому є напие, куди і на що дивити ся, а надто є столик із лавочкою, де міг би він розложити ся, напийти ся дешевого пива і закутити забраним із собою хлібом із маслом. Коли на добавок усього він побачить прибуту до дерева заборону поліції на се або те, то буде почувати себе знаменито і думати, що він у цілковитій безпечности. Німець не від того, аби й не полюбувати ся дикою природою, але тільки тоді, коли вона не занадто дика. Якже лише уважає її занадто дикою, то зараз забираєть ся зрівнувати її шаршавости. Перебуваючи раз в околицях Дрезна, я зайшов у мальовничу вузку долину, що спускала ся вниз до Ельби. Крута дорога йшла рядом із гірським потоком, що на протягу цілої милі джюркотів із неповстримною силою, пінячись і бризкаючи на всі боки по скалах і каменях між берегами зарослими лісом. Я був цілковито очарований, але перейшовши далше і обернувшись я побачив коло его робітників, що працювали незвичайно пильно: вони чистили ту долину і приводили в порядок гірський потік. Вони вибирали докладно всі камінці, що здержували біг води і вивозили їх на возах. Оба береги обкладали вони цеглою і за-

ливали її цементом. Повислі над водою дерева і корчі, поплутані виноградні лози з рослинами, що вють ся, вони або виривали зовсім із корінем або підтинали. Пройшовши ще трохи, я побачив скінчену роботу — таку гірську долину, якою вона повинна бути по розуміню Німців. Вода текла тепер широкою полозою, поволи і сонливо, по рівному, висипаному піском дну між двома стінами з камінними берегами; що сто ярдів спадала вона в долини без ніякого шуму по трьох широких деревляних ступінях. По обох боках, у відповіднім віддаленю від води, земля була вирівнана і засажені до лінії молоді тополі, одно дерево від другого в однаковім віддаленю. Кожде дерево було захищене дротяною сіткою і привязане до залізного палика. Місцеві власти сподіють ся, що протягом двох років буде ціла долина „скінчена“ і тоді любитель природи в німецькім розуміню слова, що вирізняєть ся все точністю, буде уважати її цілком пригожою для прогулок. Що п'ятьдесять ярдів буде там стояти лавочка, що сто ярдів — поліційна заява, а що пів милі можна буде найти реставрацію.

На цілому просторі від Мемеля до Рену дієть ся те саме. Німці всюди підчищують природу. Я дуже добре памятаю Верталь. Колись се була одна з найкрасших долин у Шварцвальді. Але коли я спускав ся в неї останній раз, то застав там цілі сотки робітників Італійців, що жили тут у халабудах: вони приборкували бурливий невеличкий Вер і показувати йому, як має текти; для того обкладали в однім місци береги цеглою, в другім виривали динамітом скали, а в третім робили із цементу ступені, по яких він мав текти смирно, не роблячи ніякого шуму.

В Німеччині не говорять ніколи дурниць про дику, нічим не здержливу природу. Там вимагають від природи, аби вона вела себе прилично і через те давала добрий приклад дітям. Коли-б, припустім, який небудь німецький поет побачив, що вода спливає в долину так, як описує Соуті, то є в цілковитім безладі, на приклад у Лядорі, то се так вразило би його, що він ні за що не задержав би ся, не хотів би дивити ся на таке видовище і не описував би його в віршах. Він побіг би на безголов від того місця і доніс про нелад поліції, яка від разу зробила би тому кінець — а опісля не було би вже ні піни, ні шуму.

— Ну, ну! А се що таке? — говорить начальство в Німеччині остро водам. — Знайте, що ми не можемо допустити такого неладу. Течіть спокійно, чуєте? А де ви, на якім то місці?

І німецьке начальство даної місцевости надає тим водам цинкові рури і деревляні жолоби, устроює в них шрубові східці і вчить їх спливати в долину розумненько, значить, на німецький лад. Що за охайна країна Німеччина!

IV.

У Празі вдалося нам, мені і Гаррісови, як добрим приятелям Джорджа, зробити йому прислугу. Ми завважали, що від якогось часу Джордж пристращався занадто до пільзенського пива. Те німецьке пиво — то зрадливий напитек, особливо в часі горяча; його не випадає багато пити. Воно не йде в голову, але по впливі якогось часу страшно нищить фігуру. Їдучи до Німеччини, я все говорю собі:

— Ну, німецького пива не буду пити, натомість напюся місцевого білого вина з содовою водою; інколи випю склянку Емської води або води з лугового жерела, але пива — ніколи, або майже ніколи. Я раджу всім подорожним зробити таку саму постанову, бо се доведе до ліпших результатів і принесе їм більший пожиток. Я бажав би тримати ся все того правила. Але Джордж не хотів звязувати себе таким трудним і острим обовязком, хоча я представляв йому всі докази. Він каже, що німецьке пиво дуже хосенне, тільки коли уживається його мірно.

— Одна склянка рано — сказав Джордж — і одна або дві вечером, думаю, не може нікому пошкодити.

Може бути, що він був правий, але мене й Гарріса непокоїло те, що він випивав не дві склянки, але шість.

— Мусимо якось те перервати — сказав Гарріс. — Діло стає серйозним.

— Се в нього унаслідоване, як він і сам мені поясняв — відповів я. — Видно, що в них у роді всі терпіли на спрагу.

— Можна пити „Аполінарис“ — завважав Гарріс, — та вода з цитриновим соком цілком нешкідлива. Я журюсь головню тим, аби Джорджова фігура не втратила своєї стрункости.

Ми побалакали з ним іще і при божій помочи уложили плян діяльности. Під той час була власне лише що відлита статуя для прикраси гóрода. Я забув, кому поставлено той пам'ятник. Пам'ятаю тільки одно, що се була така статуя, як усі иньші, які

часто видно по вулицях; вона представляла, як звичайно, чоловіка з окостенілою шиєю, верхом на такому коні, який усе буває при таких статуях — що стає дуба і немов вибиває такт передніми ногами. Але в подробицях вона відрізняла ся від інших статуй: намість звичайного меча або булави чоловік тримав у протягненій руці свою власну прикрашену перами шапку, а в коня, намість звичайного хвоста в виді водопада, був якийсь миршавий придаток, що зовсім не гармоніював із його гордою поставою. Кождий розумів, що кінь із таким хвостом не міг би так гарцювати.

Той пам'ятник стояв на невеличкій площі неподалеки моста Кароля, але його поставлено там тільки на час. Заки поставлено остаточно той пам'ятник, городські влади рішили (що було дуже розумно з їх сторони) переконати ся з досвіду, де, на яким місці, той пам'ятник буде ліпше виглядати. В тій цілі вони казали зробити з нього три копії — як найпростіші, дерев'яні; розуміється, що дивити ся на них із близька було неможливо, але з відповідного віддалення відчувалося бажаний ефект. Одна з тих копій стояла неподалеки моста Франц Йосифа, друга на вільнім місці за театром, а третя насеред Венецької площі.

— Коли Джордж не знає сеї тайни — сказав Гарріс (ми з Гаррісом ходили самі, а Джордж остав ся в гостинниці, аби написати лист до тітки) коли тільки він не завважав усіх тих статуй, то ми нині вечером поправимо його шілковито при їх помочи і примусимо похудіти.

При обіді ми вивідали ся дуже обережно від нього, чи він знає, чи не знає про те, а переконавшись, що йому ніщо не відоме, повели його на прохід і завели ріжними заулками на те місце, де стояв справдішній пам'ятник. Джордж, по своєму звичаю, хотів лише побіжно глянути на пам'ятник, а опісля йти далше, але ми зажадали, аби він підійшов до самого пам'ятника і оглянув його до найбільших подробиць. Чотири рази обвели ми його довкола пам'ятника і показали йому статую з різних боків. Я думаю, що ми добре наділи йому, але нам бажалось, аби він усе запам'ятав. Ми оповіли йому історію того їздця, назвали імя артиста, що робив пам'ятник, подали його докладну вагу і величину. Ми, можна сказати, вбили йому в голову відомости про ту статую. Ми довели до того, що він далеко більше знав тепер про неї, ніж про що небудь инше. Словом, ми напхали його як губку водою і пішли з ним далше тільки під умовою, що він верне сюди завтра рано,

аби при деннім сьвітлі приглянути ся ще ліпше статуї, для чого мусїв собі навіть записати в нотатці те місце, де стояв пам'ятник.

Опісля зайшли ми з ним до його улюбленої пиварні і посідавши побіч нього, почали оповідати різні історії про людей, що не привикли до німецького пива, а пили його занадто багато; вони сходили в розуму і кінчили самовбійством; оповідали і про таких, що вмирали своєю смертю, але також від пива і про закоханих, що завдяки німецькому пиву, яке пили, мусіли розставати ся на віки зі своїми любими красавицями.

О десятій годині ми повставали і пішли до реставрації. Завносило ся на бурю, темні хмари мчали ся бистро по небі закриваючи ненастанно блідий місяць.

— Чого нам іти тою самою дорогою? — сказав Гарріс. — Ходім ліпше прибережною. Вона дуже гарна при місячному сьвітлі.

По дорозі оповідав нам Гарріс дуже сумну історію про одного чоловіка, якого колись знав, а який сидить тепер у психіатричній лікарні для хорих із спокійним божевіллям. Він казав, що пригадав сю історію тому, що такої самої ночі проходжував ся з тим бідаком в останнє. Вони йшли обидва берегом Темзи — так оповідав Гарріс — і той чоловік настрашив його: він став запевнювати, що бачить статую князя Велліґтона при Вестмінстерськїм мості, а тим часом кождий знає, що вона стоїть на Піккаділлі.

В тій хвилі ми дійшли як раз до того місця, з якого видно було цершу дерев'янну копію. Вона стояла посеред маленької площі, обведеної дротяною сіткою, по другім боці вулиці. Джордж зупинив ся нараз і причякнув на окоці прибережної вулиці.

— Що тобі таке? — спитав я. — Закрутила ся голова, чи що?

— Так, трохи — відповів він. — Чекайте, постіймо хвилю. Він стояв не можучи відірвати очей від статуї.

— Мене все вражає — говорив він якимось придавленим голосом — що всі статуї бувають незвичайно подібні одні до одних.

— А я не можу згодити ся з тобою — відповів йому Гарріс; образи — так, коли хочеш. Один образ буває деколи дуже подібний до другого, але що до статуй, то в кожній із них є щось питомого. От хоч би та статуя — говорив Гарріс — що ми оглядали перше з тобою, заки поступили до пиварні. Вона предста-

вляла чоловіка верхи на кони. В Празі багато таких кінних статуй, але ні одна з них не подібна до другої.

— Ні, вони всі подібні — відповів Джордж — між ними нема ніякої різниці. На всіх тих пам'ятниках і кінь однаковий і чоловік такий самий. Всі вони страшно подібні. Хіба один ідіот може сказати, що в них нема подібності.

По його тоні видно було, що він розлютився на Гарріса.

— А з якої причини ти так думаєш? — спитав я.

— З якої причини так думаю? — тут уже Джордж накинувся на мене. — А от, подивися на ту прокляту фігуру, отам, через вулицю.

— Яку прокляту фігуру? — спитав я.

— Он, на отту. Поглянь; такий самий кінь із відривком хвоста стоїть на задних ногах, такий самий чоловік без шапки, той самий...

— Ти говориш се про той пам'ятник, що ми бачили з тобою на ринку? — вмівався до розмови Гарріс.

— Також щось — відповів Джордж. — Я говорю про отсей от пам'ятник.

— Про який пам'ятник? — спитав Гарріс.

Джордж глянув на Гарріса, але належить завважати, що Гарріс міг би знаменито грати на аматорських представленнях: його лице вказувало і на щире співчуття і рівночасно на неспокій. Тоді Джордж глянув на мене. Я старався, наскільки міг, представити на своїм лиці такий самий вираз, який був у Гарріса і додав від себе ще щось в роді докору.

— Чи не взяти тобі каритки — сказав я як міг найделікатнійше, звертаючись до Джорджа. — Я побіжу заразівсьенько за кариткою.

— А на якого дідька мені твої каритки? — крикнув він іще в сильнішій роздразненню. — Невже ви не розумієте жарту? З вами йти, то все одно що зі старими бабами — додав він, а сам так скоро пішов по мості, що ми ледви могли за ним поспішити.

— Я радий, що ти жартував лише з нами — сказав Гарріс, доганяючи його. — Я знаю один випадок розмягчення мізку, що почався тим...

— Осел якийсь! — відрізав Джордж. — Як тобі не знати, ти все знаєш.

Він ставав просто нахабний.

Ми провели його по прибережній до театру, сказавши, що се найблизша дорога; в самій річчї воно так і було. На площі, за театром, стояв другий з тих деревляних привидів. Джордж глянув лише і став як вкопаний.

— Що тобі? спатав ніжно Гарріс. — Чи не слабкий ти випадком?

— Я не вірю, що се найблизша до мене дорога — сказав вкінці Джордж.

— Запевнюю тебе, що близшої нема — повторив Гарріс.

— Ви як хочете, а я піду иньшою — сказав Джордж і звернувши на бік, пішов наперед, а ми пішли за ним.

Коли ми йшли по Ferdinand-Strasse, то Гарріс став говорити зо мною про приватні лічниці для божевільних і казав, що в Англії вони дуже кепсько уряджені. По його словам, один із його приятелів, приміщений в одній із таких лічниць...

Але Джордж не дав йому докінчити.

— В тебе, здається, багато таких приятелів, що сидять по домах для божевільних — сказав він незвичайно грубим тоном, бажаючи зазначити тим, що Гарріс шукає собі приятелів між божевільними. Але Гарріс не розсердився ні трошки.

— В самій річчї дивно, що дуже багато моїх приятелів збожеволіло, лише бачиш, що се трапляється то з одним, то з другим. Мені робить ся також деколи страшно!

На розі Бенцельської площі Гарріс, що випередив нас на кілька кроків, затримав ся нараз.

— Яка чудова площа, правда? — сказав він, позакладавши руки в кишені і поглядаючи довкруги.

Ми стали з Джорджем також глядіти на те, на що він дивив ся: в віддаленю двох сот ярдів від місця, на яким ми затримали ся, стояв по середині площі третій із тих пам'ятників-привидів. Я думаю, що се була найліпша копія і так подібна до оригіналу, що її легко було змішати з ним. Пам'ятник зарисовував ся різко на фоні хмарного неба: можна було знаменито розпізнати коня, що стояв дуба, з миршавим відривком намісь хвоста і чоловіка з відкритою головою, що показував своєю шапкою, прибраною в пера, на місяць, який власне вийшов із за хмар.

— Коли вам се не зробить прикrostи — сказав Джордж — в його голосі чутна була тепер просьба, а вся його грубість

щезла — то чи не взяли-б ви каритки, як лише знайдеться де вона в близькості.

— Мені все видавалося, що ти нездоровий — сказав ніжно Гарріс. — Голова крутить ся, що?

— Так, крутить ся голова — відповів Джордж.

— Я давно завважав се — сказав Гарріс — лише не хотів тобі говорити. Ти маєш мабуть галюцинації і тобі показується щось, правда?

— Ні, ні, зовсім не те — відповів поспішно Джордж. — Я й сам не знаю, що зі мною робить ся.

— Я знаю, від чого се походить — заявив Гарріс поважним тоном. — То від того, що ти пєш німецьке пиво. Я знаю, що притрапило ся одному чоловікові, що...

— Будь ласкав, не оповідай мені тепер про нього. Дуже можливо, що було так усе, як ти оповідаєш, але вір, я тепер у такім настрою, що не хочу про се слухати.

— Ти не привик до пива — говорив далше Гарріс.

— Від нинішнього дня не буду його більше пити — сказав Джордж. — Ваша правда: воно в самій річї мабуть шкодить мені.

Ми завели його до дому і уклали в постіль. Він зробив ся лагідний, як овечка, і дякував нам. Якось раз вечером після того ми їздили цілий день на вельосипедах і опісля дуже смачно пообідали. Пообідавши, ми дали Джорджови сигарку і позбавивши загода зі стола всі річї, аби він не захотів у нас чим небудь шпурнути, оповіли йому, як хитро урядили ми були все для його хісна.

— А кілька копій зі статуї ми бачили? — спитав Джордж, коли ми скінчили своє оповіданє.

— Три — відповів Гарріс.

— Лише три? — спитав Джордж — а не більше?

— Ні, не більше — відповів йому Гарріс. — Або що?

— Ні, нічого! — буркнув Джордж.

Але здається, Джордж не няв віри Гаррісови.

(Конець буде).

По Європі.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: The Men on the Bummel).

V.

В Німеччині нема нічого легшого, як потрапити в якунебудь неприємну історію; тому мимохіть приходить на гадку, що ті сторони могли би бути земним раєм для молодого Англічанина. Студентови-медикови, молодому юристови, що обідає в Темплі, офіцерови низшої ранги на відставці скучно жити в Лондоні. Пересічний Англічанин добачує вдоволене лише в тім, що нарушає закон. Те, чого закон не заборонює, не може вчинити йому приємности. Попасти в якубудь історію — се для нього правдива розкіш, а Англія надаєть ся дуже мало для таких розривок; молодий Англічанин мусить мати спорий засіб упертости, коли хоче потрапити в неприємну ситуацію.

Я як раз говорив про те з нашим старшим церковним старостою. То було ранком десятого жовтня; ми переглядали обидва не без тривоги донесення поліції і переконали ся, що значне число молодих людей прикликувано до суду в справі скандалу, викликаного ними нічю в реставрації Кройтіріон. У мойого приятеля, церковного старости, були два сини, а в мене племінник, що по думці його матери, живе в Лондоні виключно на те, аби навчитися інженерської штуки. На щастє в реєстрі арештованих ми не надібали знайомих імен і успокоївшись, почали говорити про нерозум і зіпсутє молодіжи.

— Дивно — сказав церковний староста — що Кройтіріон полишив ся при тих самих відносинах, що й давнійше. Коли

я був молодий, то той вечер закінчував ся також скандалом у Кройтіріоні.

— Як то глупо! — завважав я.

— І одностайно. — Ви не можете представити собі — говорив він далше, а лице його прибрало якийсь задуманий вираз — як надоїсть ходити одною і тою самою дорогою з цирку Піккаділі до поліційного уряду на Винній улиці. А прошу-ж вас, що нам іще можна було робити? Зовсім нічого. Ми, бувало, загасимо на вулиці ліхтарню і щож? Нараз з'явиться ся звідкись ліхтарник і засьвітить її знов. Коли хтонебудь із нас образить поліцая, то він не аверне навіть на те ніякої уваги і вдає, що не розуміє, а як і розуміє, то показує байдужість. Можна було видумати й иньшу розривку — почубити ся зі швайцаром, що стоїть при вході до Ковент-Гарденського театру, але швайцар відносив майже все побіду і вам приходило ся платити пять шілінгів, а коли ви побіджували, то пів соверена. Такої розривки я не вважав ніколи приємною. Я пробував раз відіграти ролю візника на наймленім екіпажі. Се уходило в нас завсідн за найбільшу зухвалість. Одного разу побачив я пізнім вечером, що при трактиєрні на Дін-Стріті стояв повіз. Візника не було на кізлі — він сидів у трактиєрні. Я покористував ся сим, сів на кізла і поїхав. Ледви вспів я доїхати до Гольден-Сквера, як мене стала вже наймати якась стара дама з трьома дітьми, з яких двоє ревіло, а третє дрімало. Заки я потрафив під'їхати, вона повпихала зручно діти, одно по однім, у повіз, запам'ятала моє число, дала мені шілінга більше понад таксу (вона так казала) і дала мені адресу, куди везти діти; з її слів виходило, що то не багато далше від Північного Кенсінгтона, а тим часом показало ся, що та місцевість була за Вілледеном. Мені попав ся змучений кінь, тому їхали ми більше, ніж дві години. Така розривка не викликала в мене просто ніякого вдоволення. Я пробував два рази намовити дітей, аби вернули ся назад до дами, але скоро тільки я відсунув віконце, аби говорити з ними, то молодше зачинало ревіти на ціле горло. Коли я передавав своїх пасажирів иньшим візникам, то більша частина їх відповідала мені словами незвичайно популярної тоді пісні: „Чи не за далеко ти вже, друже Джорджу, заїхав?“ Один із них обіцяв передати моїй жінці останнє поздоровленє і останню волю, другий запевнював, що на випадок, коли-б я вмер де далеко, він вбере весною своїх приятелів, викопав мою труну з землі і це-

ревесе її, де скажу. Сідаючи на кізла, я представляв собі, що мені прийдець ся везти якогось сварливого старого полковника і що я завезу його в якусь пусту місцевість, де не буде ні одного повозу, та покину його на тротуарі, аби сварив ся, кілько його душі любо. Тут певно було-б можна насміяти ся, хоч зрештою все залежало від обставин і від того, на якого я натрафив би був полковника. А се не приходило мені навіть у голову, аби хто давав мені порученє відвозити цілу купу немічних дітий на далеке передмістє. Ні, в Лондоні дуже рідкі такі випадки, де розривка вязала би ся з нарушенєм закона — закінчив мій приятель, церковний староста, зітхаючи. В Німеччині навпаки, можна мати таких розривок кілько душа забажає. В Німеччині заборонюєть ся робити дуже багато такого, що дуже легко виконати. Через те радив би я молодому Англічанинові, що бажає попасти в історію, а не може осягнути своєї ціли на рідній землі, вибрати ся до Німеччини, тільки не брати поворотного білета тому, що термін продовжуєть ся лише на один місяць і білет міг би легко пропасти.

В німецьких „Поліційних приписах“ він найде цілий реєстр таких річий, що можуть дати йому приемну і шумну розривку. В Німеччині заборонено вивішувати в вікні сінняк — і від того він може зачати. Най лише вивісить його в вікні, а цілком певно попаде в історію ще перед сніданєм. Дома він може й сам перевісити ся через вікно і ніхто не зверне на те уваги, скоро лише не загородить нікому сьвітла, не впаде на прохожого і не зробить йому шкоди.

В Німеччині забороняєть ся ходити по вулицях в якімнебудь фантастичнім костюмі. Один мій знайомий Шотляндець, що приїхав був на зиму до Дрезна, мусів зараз на вступі посварити ся з саксонським правительством через свій костюм. Його питали, що він робить у таких одязі. Він був упертий і відповів, що носить його. Його запитали дальше, на що він його носить — а він відповів: „На те, аби мені було тепло“. Вони заявили, що не вірять йому і всадивши його до карити, відвезли до помешканя. Справа дійшла до англійського конзуля і він мусів особисто переконувати місцеві власти, що то національний шотландський костюм, який посять звичайно численні і дуже поважні великобританські піддані, і не думають нарушувати закона. Власти вдали, що повірили офіційальному запевненю, але все таки в душі не змінили своєї гадки.

До костюма англійського туриста вони привикли вже давно, але коли один Англічанин із Ляйстершіра приїхав до Німеччини полювати з німецькими офіцерами і вийшовши з гостиниці на вулицю, сів на коня, то його забрали заразісінько враз із конем на поліцію, де мусів в'яснювати причину своєї появи на вулиці в таких незвичайнім костюмі.

В німецьких містах забороняють навіть годувати на вулицях коней, мулів або ослів, чи своїх власних, чи чужих. Коли вам прийде фантазія погодувати чию небудь конячку, то ви можете робити це тільки в окремій, призначеній на те місці. Забороняється бити скляну або порцелянову посудину на вулицях і взагалі на якомусь публичнім місці, а коли притрафиться вам щось таке, то ви повинні позабирувати всі черепки. Я не знаю тільки, що ви будете робити з ними, коли позбираєте; знаю лише одно, що вам не дозволять їх ані викинути, ані лишити де небудь, словом, розстатися з ними. Імовірно ви будете носити їх із собою до самої смерті так, що вас поховать із ними; а може вам дозволять проковтнути їх.

На німецьких вулицях заборонено стріляти зі самострілів. Німецьке законодавство не вдовольняється звичайними порушеннями закону, такими проступками, що їх може зробити нормальний чоловік — ні, воно придумує такі речі, які може робити тільки божевільний, що вирвав ся на вулицю. В Німеччині нема лише такого закону, що заборонював би чоловікові стояти на голові посеред вулиці: законодавці не додумали ся ще очевидно до того. Та можна надіятися, що якийсь дипломат, що пішов до цирку і надивив ся на акробатів, впаде на подібну гадку і доповнить закон тою важкою точкою. Він візьметь ся заразісінько до роботи і в рамках під склом появиться на всіх публичних місцях нова постанова, якою забороняється стояти на голові посеред вулиці, бо в противному разі переступник закону заплатить установлену кару. Тут не те, що в Англії, де чоловік може цілу ніч не замкнути очей, роздумуючи над тим, як би оплатити ся за сей або той проступок закону — заплатити кару в сумі сорок шилінгів, або пересидіти сім днів у арешті на випадок, коли-б судия в часі розправ був не в гуморі. В Німеччині ви можете обчислити наперед, кільки буде вас коштувати сей або той вибрік. Ви можете, обчисливши свої гроші, отворити книгу „Поліційних приписів“ і уложити собі цілу програму розривок, яких ціну обрахуєте

з найбільшою докладністю. Тому, хто не може розсипати грішми, радив би я проходжувати ся забороненим боком тротуара після замітки поліціянта. Я думаю, що коли ви виберете відому місцевість, які небудь глухі, віддалені вулиці, то навіть коли-б ви ходили цілий вечір по забороненім боці бульвара — та розривка не буде більше коштувати вас як три марки.

В німецьких гóродах забороняється ходити в ночі по вулицях „гурмами“. Я властиво не знаю, з якого числа людей має складати ся „гурма“; ані один урядник, з якими я говорив про те, не міг також означити докладно числа осіб, що становлять „гурму“. Якось спитав я одного мого приятеля, Німця, що йшов до театру з жінкою, тещею, п'ятьма дітьми, сестрою, її судженням і двома кузінками, чи він у с'ім випадку не нарушує висше згаданого параграфу закона. Він не брав того зовсім за жарт із мого боку і оглянувши поважно ціле товариство сказав:

— Ну, ні, не думаю: ми-ж становимо одну родину.

— В тім параграфі нема бесіди про те, яка властиво „гурма“, чи родинна, чи яка иньша — говорив я дальше — там сказано по просту: забороняється ходити „гурмою“. Не прогнівіть ся, прошу вас, але мені здається, що ваше товариство можна назвати „гурмою“. Я не знаю очевидно, який тут погляд буде мати поліція, але я вважав своїм обов'язком остерегти вас, аби не прийшло до яких неприємностей.

Мій приятель заявив, що нема чого боятися, але його жінка сказала: „Має нас розділювати поліція, ліпше поділім ся самі і ходім окремо по кілька осіб, а опісля зійдім ся разом при вході до театру“.

Коли ви маєте пристрась викидати за вікно ріжні річч, то в Німеччині мусите позбутися тої привички. Вашого оправдання не приймуть, коли ви скажете, що кинули чим небудь у кота. На початку мого побуту у Дрезні мене будили безнастанно котячі концерти, а одної ночі по просту вивели мене коти з терпцю. Я встав і назбирав цілу купу оружя: два чи три кавалки камінного вугля, кілька твердих грушок, кілька сьвічкових огарків, яйце, яке я найшов на кухоннім столі (воно було мабуть нещотрібне), порожну фляшку з содової води і ще кілька річий того роду — і отворивши вікно почав бомбардувати те місце, де відбував ся концерт. Сумніваю ся, чи я поцілив котрого концертанта: кота взагалі трудно поцілити не тільки в ночі, але й у день;

у нього поцілиш випадково, коли ціляєш у що иньше. Я знав найліпших стрільців, що діставали королівські нагороди — такі то були люди! — але коли вони стріляли в котів із віддалення п'ятьдесять ярдів, завсїди хибляли. Мені часто приходило до голови, що найліпшим стрільцем слїдувало би вважати властиво не того, що поцілить у самий центр мети, в оленя підчас бігу і так далше — то все дурниця — але того, хто застрілить kota.

Та що би там не було, коти розбігли ся; може бути, що їм не подобало ся яйце — коли я брав його з кухні, то мені здавало ся, що воно не свіже. Опісля положив ся я знов і думав, що на тім і скінчить ся все. Та не минуло й десять хвилини, як я почув розпучливий звенкіт електричного звіночка. Я не хотїв звертати на те уваги, але звіночок звонив без перестанку. Я натяг на себе халат і пішов до фірточки. При фірточці стояв поліціянт. Перед ним лежали на землі в маленькій купці всі предмети, викинені мною через вікно, з виїмком лише одного яйця. Він очевидно позбирав їх умисно.

— То ваші річч? — спитав він.

— Були мої — відповів я — але тепер не мої. Кождий, хто хоче, може їх узяти собі, а як ви маєте охоту, то будьте ласкаві, беріть!

Він буцім не чув моєї пропозиції і говорив далі:

— Ви викинули ті річч через вікно.

— Справді так — притакнув я — я викинув їх.

— А на що ви викинули їх через вікно? — спитав він знов. Німецький поліціянт знає докладно, як належить випитувати; він предкладає питанє все в однім і тім самім порядку і ніколи не пропустить ні одного з них.

— Я кидав ними в котів — відповів я.

— В яких котів? — спитав він.

Лише німецький поліціянт міг поставити такого рода питанє. Я відповів йому як найсаркастичнійшим тоном, що на жаль не анаю, що то були за коти, що вони особисто не знайомі зі мною і додав, що коли поліція забере всіх тутешніх котів на сторóжницю, я радо піду теж там і буду старати ся пізнати їх по голосі.

Німецький поліціянт не розуміє кпин і се може й ліпше тому, що за кпини над чоловіком у мундурі накладають у Німеччині дуже велику кару; тут називають се „обидою урядової особи при сповнюваню її обовязку“. Він відповів мені ко-

ротко і ясно, що поліція не обов'язана помагати мені відшукувати котів, натомість мусить укарати мене за те, що я повикидав через вікно річи.

Коли-ж я спитав його, що має робити в їх краю чоловік, що не спить по цілих ночах через коти, він відповів мені, що я можу внести жалобу на властителя кота, після чого поліція пішле йому упізнанє, а в разі konieczности скаже вбити кота. Але хто мав убити і як має спіймати його — того він не пояснив мені.

Коли я опісля спитав його, яким способом можу віднайти властителя кота, то він подумавши трохи, відповів, що треба слідити за ним і довідати ся, де він живе. Після того я не хотів навіть із ним говорити: я міг сказати щось таке, що не подобало би ся йому, а се могло тільки погіршити мою справу. Се нічна забава коштувала мене тільки дванацять марок і жаден із чотирьох поліційних урядників, що відвідали мене з нагоди сеї справи, не найшов нічого сьмішного в цілій тій історії.

Та в Німеччині кожде переступленє закона представляєть ся дрібницею в порівнянню з одним страшним проступком — толоченєм трави. В Німеччині не можна ніде під ніякими умовами ходити по траві. Трава уходить у Німеччині за рід якогось фетиша. Ступити в Німеччині на траву, се значить стільки, що погуляти при дудці на коврі, розстеленім магометанином для молитви. В Німеччині навіть собаки мають респект перед травою; німецька собака не посьміє ніколи поставити на неї свою лапу. Коли ви побачите, що по траві чимчикує яка небудь псина, то можете бути певні, що вона належить до якогось поганого чужинця. Коли в Англії бажають обезпечити яке місце перед собаками, то обгороджують його дротяною сіткою на паликах, високих на шість стіп, зі шпичками на версі. В Німеччині-ж кладуть на лузі дошку з написом: „Hunden verboten“; кожда собака, що в її жилах плине німецька кров, поглянувши на ту дошку, відходить звідти геть. Я бачив раз, як в одному німецькому парку садівник ступив обережно на газон у повсянних виступцях, підніс жука, а опісля поклав його з серіозним видом на дорозі; зробивши се, він стояв і глядів остро на жука, побоюючись, аби знов не вернув на траву. Але жукови зробило ся очевидно стидно; він зсунув ся поспішно в ровець і драпаючись по ньому доліз до тої доріжки, де стояла дошка з написом „Ausgang“ та потюпав нею. В німецьких парках усі дороги мають своє спеціальне призначенє і особам одної

категорії забороняється ходити або їздити по дорозі, призначеній для осіб иньшої категорії, під загрозою позбавлення особистої свободи або навіть уряду. Є спеціальні доріжки „для вельосипедистів“, доріжки „для піших“, алеї „для верхової їзди“, дороги „для легких екіпажів“, дороги „для тяжких екіпажів“, доріжки „для дітей“ і для „самітних дам“. Мене все дивувало, чому нема там іще доріжок „для лисих“ і для „новозамужних жінок“ — сеж великий пропуск.

В німецьких парках є також спеціальні лавочки з написом „лише для дорослих“ (Nur für Erwachsene) і умучена німецька дитина, прочитавши сей напис, відходить звідти та шукає такої лавочки, на якій можна сидіти дітям; вона сідає все обережно на неї, стараючись не повалити її своїми заболоченими черевичками. Представте собі, що в нас у Англії стоїть така лавка з написом „лише для дорослих“ де небудь у Реджент-Парку або в Сент-Джемськім парку. Щож вийшло би з того? Те, що кожда дитина на п'ять миль довкруги старалась би як небудь дістатися на ту лавку і поспихати з неї ті діти, що посідали на ній скорше. Щож тикається „дорослих“, то вони не добили би ся ніколи до тої лавки, бо діти обступили би її густою громадою на пів милі довкола. А німецька дитина, що не завважавши напису, сіла нехотючи на ту лавочку, зіскакує перелякана з неї, коли їй хто зверне увагу на похибку і відходить із похнюпленою головою, червоніючи як маковий цвіт від стиду і жалю.

І не можна сказати, аби прозірливе німецьке правительство не дбало про дітей. В німецьких парках і публичних садах призначають ся для дітей окремі місця (Spielplätze), де все бувають купи піску. Тут дитина може бавити ся, кілька любі її душі, може робити з піску плячки і висипати з нього замки. Німецька дитина вважали би неморальним робити плячки з піску, що лежить на иньшій місці. Се не дало-б їй ніякого вдоволення і її душа була-б неспокійна.

— Сей пляцок — говорила-б вона сама до себе — зроблено не з того, з чого належить, не з піску, призначеного правительством спеціально на сю ціль; пляцок не зроблений на тім місці, яке призначило умисно правительство на те, аби ми робили на ньому плячки. З того плячка не буде нічо доброго, він зроблений незаконно“. І її сумління не вдоволило би ся доти, доки її батько не заплатив би означеної карі і не задав би їй доброго бобу.

В Німеччині самотнім чоловіком, що дозволяє собі переступати закон, є німецький студент, але й то тільки до певного ступеня. Він має деякі полекші і се ввійшло вже у звичай, але й ті полекші не переходять певних іраниць, щό знають дуже добре й самі студенти. На приклад німецький студент може впити ся і заснути в рові; за те не накладають на нього ніякої кари: він повинен лише другого дня дати на горілку тому поліцайови, що найшов його і приставив до дому. Але для того він мусить вибирати рови не на головних вулицях, тільки в переулках. Через те німецький студент, почувавши близькість непристойного стану, напружує останні сили, аби дістатися за угол: тут може він уже розтягнути ся, як хоче. В деяких частинах гóрода дозволяється студентам звонити до камениць. На тих місцях винаймають ся партерові помешканя далеко дешевше, як в інших дільницях і там, для уникнення фальшивого пополоху, є в кождім помешканю окремий звінок: по тім, як він звонить, пізнають, чи належить отворяти, чи ні. Тóму, хто приходить пізнім вечером до знайомих у гості, коначно треба знати умовний спосіб звоцень, бо інакше його можуть обляти водою, особливо коли він буде довго звопити.

Німецькому студентови можна також гасити ліхтарні по вулицях, але з тим, аби не гасив їх занадто багато. Пустякуватий студент веде сам їх рахунок і ніколи не гасить більше на ніч, як шість штук. Він може рівно-ж вертаючи домів кричати на ціле горло, або співати, і все те дозволяється йому до пів до третьої. В деяких реставраціях можна йому обіймати за стан жіночу прислугу. Тому-ж, аби все виходило як найприличнійше, складається прислуга в реставраціях, відвідуваних студентами, з таких жінок, що вже дійшли до певного віку і мають поважний вигляд: за ними може надскакувати студент, кільки воля його душі, без усякої небезпеки і докорів із одної і другої сторони.

Так, дійсно, Німці — великі законники.

(Кінець буде).

По Європі.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: *The Men on the Bummel*).

V.*)

— Сею країною міг би управляти кождий, кому завгодно, приміром я міг би вповні управляти нею — завважав Джордж.

Ми сиділи в саду гостинниці „Kaiserhof“ у Бонні і гляділи на Рен. То був останній вечір нашого „Bummel-я“; найблизший день представляв уже „початок кінця“ тому, що ранішнім поїздом мали ми вибрати ся в дорогу з поворотом.

— Все, що повинен робити народ, я написав би на картці паперу — говорив Джордж — казав би все те видрукувати в добрій друкарні в величезнім числі примірників, поналіпляв би ті правила на стовпах у містах і селах і більш нічого не було-б треба.

В сучаснім потульнім, послушнім Німці, який гордиться тим, що платить точно і сповнює все, що йому кажуть робити поставлені над ним волею призначення влади, досить трудно віднайти ті риси, якими визначували ся його дикі предки; для останніх індивідуальна свобода була така конечна, як воздух для віддиху; вони вибирали своїх начальників лише на те, аби нараджувати ся з ними, а за племенем полишало ся право сповняти або не сповняти прикази; вони слухали свого начальника, але не підчиняли ся йому безумовно. В Німеччині говорять тепер дуже багато про соціялізм, але се такий соціялізм, що був би так само деспотизмом, лише під иньшим іменем. Індивідуалізм не має значіння

*) Див. кн. VII, стор. 108—116.

в очах німецьких виборців. Вони й самі бажають того, аби їм приручали і приводили рішучо у всьм до порядку і навіть стараються про те. Вони заперечують не саму власть, але тільки певну її форму. Поліцай — се щось сьвяте для них і так буде завсїди.

В Англії вважаємо ми чоловіка в синім мундурі потрібним чоловіком, але таким, що не приносить нікому шкоди. Житель города вважає тих людей чимось у роді стовпів для оголошень, хоча по людних частинах города вони бувають инколи корисні тому, що переведуть яку бабусю через вулицю. Ми, правда, буваємо вдячні для них за такі прислуги, але в иньших випадках мабуть не звертаємо на них ніякої уваги. В Німеччині-ж поклоняють ся поліцайови як якому божищу і вважають його чимось в роді ангела-сторожа. Німецькій дитині представляєть ся поліцай як який маґ або чародій, але рівночасно з тим як страховище. Від нього походять усякі можливі добродійства: він уряджує площі для забави, з гойданками, величезними ступнями, купами піску, з якого можна робити твердині, купальні і гулянки з балаганами. Він карає також за всяку дрібницю. Всі послушні німецькі хлопчики і дівчатка старають ся догодити поліції. Коли поліцай усьміхаєть ся до якого-небудь хлопчини, то той зараз дре кирпу в гору; а з таким, що його поліцай погладить по голові — не можна разом жити: він представляє собі, що став дуже важною особою.

Кождий німецький горожанин уважає себе вояком, а поліцай — своїм офіцером. Поліцай указує йому, по яким боці вулиці йти і як швидко. При кождім мості стоїть поліцай і говорить Німцєви, як він має йти по мості. Коли-б не було поліцай, то Німець сїв би мабуть на землю і чекав би, доки не перетече ріка. На залізничій стації поліцай запирає його в почекальні тому, аби він не впав і не потовк ся. В відповідний час він виводить його з почекальні і передає його з рук до рук кондукторови, а сей — також поліцай, лише носить иньший мундур. Кондуктор показує Німцєви, на яким місці він має сидіти в вагоні, коли виходити і висажує його, де належить. В Німеччині можна навіть не журити ся про себе; все, чого вам треба, буде зроблене і добре зроблене. Ви не потребуєте вважати на себе; вас не будуть карати за те, що ви того не вмієте: за вами буде глядіти поліцай — се його обовязок. Коли ви безномічний ідіот і вам що-небудь притрафить ся, то всі винуватять його, а не вас. Де не були би ви

і що не робили би ви, ви віддані йому, він дбає про вас і, треба признати йому, зовсім добре. Коли ви заблудите, він вас відшукає; коли що-небудь загубите, то він знайде. Коли ви не знаєте, чого вам треба — він вам скаже. Коли ви захочете чого-небудь такого, що буде для вас корисне — він зараз його добуде.

Адвокатам нема що робити в Німеччині: коли ви маєте купити або продати дім, або поле, то все те pomoже вам зробити держава. Коли вас оциганили порядно, то за розсліdжене справи береться також держава. Вона й женить вас і забезпечує ваше життя і грає навіть із вами в карти...

— Ви тільки вродіть ся — говорять німецьке правительство німецькому горожанинові — а решту ми зробимо за вас. Ми скажемо вам, що маєте робити дома і поза домом, в хоробі і в здоровім стані, при забаві і при праці і будемо навирати за вами, аби ви все те виконали. Будьте ласкаві, не журіть ся нічим.

І Німець справді не журить ся. Там, де нема поліція, він починає шукати оголошеня від поліції і в кінці находить таке оголошене прибите на стіні. Прочитавши його від початку до кінця, він відходить і постунає так як у цьому написано.

Раз блукаючи по вулицях одного німецького місточка — я забув його назву, але то все одно: такий випадок міг притрафити ся також у кождім иньшій німецькій місточку — я підійшов під один сад, де того дня давали концерт; ворота були відчинені. Кождий, хто тільки захотів би був піти безплатно в сад, аби послухати музики, міг дуже легко се зробити, бо при воротах не було ні сторожів, ні поліцаїв. Були ще другі ворота в віддаленю одної чверти милі від перших, і хоч останніми було далеко вигіднійше входити в сад, то не вважаючи на те, народ, що товпами валив у той сад, помпнав перші, а прямував до других; всі йшли при незвичайній соняшній спеці до того входу, де стояв чоловік і збирав гроші за вступ. Я бачив також, що кілька хлопців стояло на березі замералої ріки і гляділи на неї такими очима, в яких було написано, що їм хочеть ся страшно посовгати ся. Тому, що місце було там пусте, вони могли совгати ся, кілька хотіли і ніхто не завважав би їх. Народ і поліцаї були на другім кінці ріки в віддаленю пів милі і ще до того за скрутом. Але вони таки не пускали ся совгати ся, знаючи, що се заборонене. Подібні факти примушують кождого сумнівати ся, чи дійсно належать Тевтони до грішного чоловічого роду? Хто знає, може ті

потульні, смірні люди — добрі душі, що пустили ся на землю для того, аби випити скляночку пива, бож їм не може бути невідомим, що добре пиво можна найти тільки в Німеччині?

В Німеччині дороги, що ведуть із одного села до другого, обсажені овочевими деревами. Як дорослі, так і діти могли-б зовсім свobodно зривати овочі з дерев, коли-б їм не зборонювало робити те — сумління. Коли-б сей звичай заведено в нас у Англії, то проти нього піднеслась би загальна опінія тому, що тоді діти вмирали би сотками на холеру. Лікарі повиходжували би поги в боротьбі з наслідками непоміркованого уживання сирх яблук і недозрілих оріхів. Публична опінія домогала би ся, аби ті овочеві дерева обгороджено плотом, що зробило би їх нешкідливими. Власників садів, що не хотіли-б витрачувати ся на камінні огорожі і частоколи, були-б позбавлені можливости розширяти хороби і смерть по цілій околиці. Тим часом у Німеччині піде хлопчина понад милью дорогою, обсаженою овочевими деревами, до найблизшого села на те, аби там купити собі грушок за пару сотиків. Перейти рівнодушно біля тих овочевих дерев, що вгинають ся під тягарем дозрілих плодів, значить по англо-саксонському розуміню, не вміти користати з доброї нагоди і віднекувати ся від земних благ.

Я так докладно пізнав німецький характер, що зовсім не подивувався би ся, коли-б мені сказали, що в Німеччині чоловікові засудженому на смерть дають конець шнурка і наказують самому повісити ся. Се увільнило би правительство від багатьох клопотів і видатків тому, що німецький злочинець, взявши з собою той конець шнурка, пішов би преспокійно до дому, прочитав уважно поліційні правила і повісив би ся в себе на кухні.

Німці — добрий народ, може навіть найліпший на світі; вони ввічливі, зовсім не егоїстичні і незвичайно добродушні. Я переконаний вповні, що більшість їх попадає по смерті просто в рай. Порівнявши Німців із иншими націями, прийдеши до переконання, що в раю найбільше представителів Німеччини. Я лише не розумію одного: в яким порядку вони відправляють ся туди. Аби душі Німців підносили ся до неба кожда поодинокі і стукали там у небесні ворота — я того не думаю. Вони відправляють ся туди, мусять, невеличкими партиями, під проводом якогось померлого поліція!

VI.

Душу Англичанина, переповнену величними ідеями, дразнить те, що Німець маючи на оці тільки матеріальні цілі, отворює реставрації у всіх тих місцях, де приїзять любовати ся красними видами. На верху гори, в якій-небудь чудовій долині, при самотній стежечці або при водопаді — всюди побачиш дімок із вивіскою „Wirtshaus“, в якій аж кипить метушня. Скажіть же, будьте ласкаві, чи можна любовати ся природою і оспівувати її, коли бачить ся довкола себе пообливані пивом столики? Чи можна потонути в споминах про минуле, коли вас окружає запах печеної телятини та шпінака? Одного разу драпали ся ми на гору, продаючись гушавиною ліса; ми задумували вийти на верх і там помріяти на свободі.

— А на верху — завважав гнівно Гарріс, коли ми здержали ся на хвилину, аби відітхнути і підтягнути свої пояси — ми ввидимо чепурну реставрацію, де публіка об'їдаєть ся біфштіком або легомшиною та не біле вино.

— Гадаєш так? — спитав Джордж.

— Певно так буде! — відповів Гарріс. — Хиба ти не знаєш Німців? Вони-ж не полишать ні одного ліска, де міг би прохажувати ся любитель самоти і віддавати ся своїм думкам. Тут же нема ні одного верха гори, що не був би сплямлений найгрубшими матеріальними спонуками, та де можна-б було спокійно любовати ся природою.

— По мойому обчисленю — завважав я — повинні ми дійти до верха гори коло першої години по полудні, розумієть ся, коли будемо йти так, як належить.

— Ми дійдемо як раз на полуденок — відворкнув Гарріс — а за столом подадуть нам мабуть тих дрібненьких пстружків, що їх ловлять у тутешніх річках. Здаєть ся, що в Німеччині не втечеш ніде від їди і питя. Мене се страшно лютить!

Ми пішли далше, а природа була така красна довкруги, що ми зовсім забули про те, що денервувало нашу душу.

Моє обчислене показало ся правливим: було три чверти на першу, коли Гарріс, що йшов на переді, сказав:

— От ми й дійшли. Я бачу звідси вершок.

— А що, не видно реставрації? — спитав Джордж.

— Ні, поки-що не видно! — відповів Гарріс. — Але можете бути певні, що вона є тут, чорт би її вхопив!

За п'ять хвиль вийшли ми на самий вершок. Ми глянули перше на всі чотири сторони світа — на північ, на полудне, на схід і на захід, а опісля подивились один на одного.

— Який величній вид! Правда? — спитав Гарріс.

— Величній — притакнув я.

— Дивний — заважав Джордж.

— Врешті догадалися вони — сказав Гарріс — усунути ту свою реставрацію з очей.

— Вони сховали її мабуть — заважав Джордж.

— Та вже най би тут була, але аби не стриміла перед носом — сказав Гарріс.

— Очевидно, коли реставрація стоїть на своєму місці, то вона не заважає нікому — додав я.

— Але я хотів би знати, де вони її поділи — сказав Джордж.

На Гарріса найшло нараз вітхнене.

— А що, як би ми пошукали її? — спитав він. То була дуже гарна гадка. Я зі свого боку зацікавився також нею. Ми умовилися, що кождий з нас піде окремо відшукувати ту реставрацію, а опісля зійдемося знов на верху гори і повідомимо себе про результат пошукування. За пів години ми зійшлися знов на умовленім місці. Ми порозуміли себе навіть без слів: наші лиця вказували паглядно, що ми відкрили в кінці таке самотнє місце, яке не було сплямлене згадкою про грубі, матеріальні предмети — про їду і п'ятє.

— Но, а я ніколи не гадав, аби вони могли обійти ся без реставрації — сказав Гарріс — а ти? — звернувшись до мене.

— Се мабуть одинока чвертина квадратної милі в Німеччині, на якій нема реставрації — відповів я.

— І ми — подорожні, чужинці, відкрили таке місце без ніякого труду — додав Джордж.

— Дійсно — сказав я. — Ми дістали ся тут дуже влатно і тепер можемо дати повний простір нашим величвім стремлінням, не домішуючи до них нічого грубого і матеріального. Гляньте, як осьвічені ті далекі верхи — сама радість таї тільки!

— Тому, що ти говориш про природу, скажи мені тепер, якою дорогою найблизше зійти звідси в долину? — спитав мене Джордж.

— Дорога на ліво — відповів я, заглянувши до провідника — заведе нас до Зоненштайґ. — Там — се говорю я так до річи — дуже захвалюють „Золотого Вірла“. Туди буде зо дві години ходу. Дорога на право, хоча й довша, за те можна з неї оглядати охрестність на більше віддаленє.

— Гарна місцевість буде красна зі всіх точок виду, неправда-ж? — завважав Гарріс.

— Що тикаєть ся мене — сказав Джордж — то я піту дорогою на ліво.

Ми з Гаррісом пішли за Джорджем. Але нам не судилось зійти так скоро, як ми думали. В тій місцевості збираєть ся буря нагло, зовсім несподівано і в протягу чверти години нам прийшло ся вибирати одно з двох: або глядати собі сховку, або промокнути до кісток, а опісля ходити цілий день у мокрім одїю. Ми вибрали перше і стали під деревом, яке при иньших обставинах могло укрити нас цілковито перед дощем. Але буря на Шварцвальдї неподібна до бурі в иньших місцевостях.

Ми потїшали зразу один одного тим, що така сильна буря промине мабуть скоро, а опісля тим, що коли вона не скінчить ся, то ми всі промокнемо і тоді не буде вже чого бояти ся промокнути ще більше.

— Тепер — сказав Гарріс — я був би майже радий, аби тут поблизько появила ся яка-небудь реставрація.

— Байка те, що ми промокли, але ми й зголодніли — заявив Джордж. — Я підїжду ще пять хвиль, а опісля піду дальше.

— Ті самітні гірські околиці привабливі тільки при красній погодї — завважав я — за те в часї дощу, а особливо коли чоловік дійшов до відомих літ...

В тій хвили крикнув хтось до нас. На пядесять кроків від нас стояв якийсь товстий джентельмен під величезним парасолем.

— То ви не хочете зайти до реставрації? — спитав він нас.

— Куди зайти? — запитав я його. — Я гадав зразу, що то правдоподібно один із тих дурнів, які рішучо тішуть ся над усім і сьміють ся тоді, коли нема зовсім нічого сьмішного.

— До реставрації — відповів він.

Ми вийшли зпід дерева і наблизились до нього. Нам бажалось довідати ся докладнійше, де та реставрація.

— Я кликав вас через вікно — говорив грубцун далі, коли ми підійшли до нього, — але ви очевидно не чули. Буря не зараз мабуть притихне; ви сильно перемокнете.

Се був добродушний, підстаркуватий чоловік; він був про нас дуже неспокійний.

— З вашого боку було незвичайно чемно, що ви вийшли напроти нас — сказав я. — Ми не божевільні і не стояли-б цілу півгодину під деревом, знаючи, що так поблизько стоїть реставрація. Ми не бачили її через дерева і не догадувались про її існування.

— Я догадував ся так — завважав той чесний чоловічесько — і тому вийшов напроти вас.

Показало ся, що всі, хто тільки був під той час у реставрації, спозирали на нас через вікна і дивували ся, чого ми стоїмо під деревом із таким побаранілим видом і коли-б до нас не був вибіг чемненький грубцун, то ті ідіоти були-б гляділи на нас аж до вечера. Властитель реставрації оправдав ся, говорячи, що взяв нас за Англичан. То було сказане зовсім серіозно. На континенті думають, що кождий Англичанин — божевільний. І всі переконані виовні про правдивість такої нісенітницї так само, як англійський селянин переконаний про те, що Французи годують ся жабами. І того переконання не годен їм ніхто відобрати.

VII.

Вертаючи постановили ми задержати ся в однім із німецьких університетських гóродів; ми бажали конечно дізнати ся, як живуть німецькі студенти і завдяки ввічливості кількох Німців, наших знайомих, ми могли заспокоїти нашу цікавість.

В Англії бавить ся хлопець до п'ятнадцяти літ, а опісля працює до двадцяти. В Німеччині навпаки, дитина працює, а парубіка забавляєть ся. Тут іде дитина до школи літом о семій, а зимою о осьмій годині і вчить ся пильно в тій школі. От чому шіснацятилітній молодець знає основно класиків і математику; його знаню історії може позавидувати навіть чоловік, що належить до якої-небудь політичної партії, а крім того він володіє дуже добре чужими мовами. Програма середного наукового заведення (яка обовязково мусить бути покінчена в вісьмох семестрах, або чотирьох роках) за широка навіть для чоловіка, що не думає займати професорської катедри.

Студент не займається спортом тому, що з нього вийшов би добрий спортсмен. Він не любить грати в м'яча і дуже рідко їздить на велосипеді, за те волить грати на французькій білярді в душній реставрації. В більшості випадків увесь його час занятий безцільним сновиганєм, питем пива і поєдинками. Коли студент є сином багатих родичів, то він записується до якої-небудь корпорації; приналежність до якої-небудь шиковної корпорації коштує досить дорого — до чотирьох сот фунтів штерлінгів на англійські гроші. Коли він із середньо заможної родини, то записується до якого-небудь „буршеншафту“ або „ляндсманшафту“, де не треба таких великих видатків. Ті товариства розпадаються на свою дорогою на поменші кружки, в яких стараються придержуватись земляцтв. Є швабський кружок із уроженців Швабії, франковський із потомків Франків, тірінгенський і так далше. Але й тут, як у всіх иньших подібних випадках, не відзначаються ці кружки остро місцевим характером — на мою думку більша половина нашого Гордонівського шотландського полку набрана з уроженців Лондона — але будь-як-будь, все таки досягається головна ціль — розділити кождий університет пересічно на два-найцять корпорацій в тим, аби студенти кождої з них мали свої окремі шапочки і окрему барву, що дуже ефектовне, а опісля — і се також дуже важне — свою пиварню, куди не допускаються студенти, що носять иньшу барву і належать до иньших корпорацій.

Головне занятє тих студентських товариств лежить у тим, аби бити ся з членами иньших супірних корпорацій або „шафтів“; але буває й так, що члени одної й тої самої корпорації бють ся між собою. Я говорю про відому всім і кождому німецьку „мензуру“.

Є дуже багато докладних описів тої „мензури“, тому я не буду повторяти того, що вже відоме моїм читачам. Я виступаю тут у виді імпресіоніста і опишу те вражіє, яке зробила на мінї перша мензура, яку я бачив, бо думаю, що перші вражієня бувають далеко вірвїйші ніж думки, що виробили ся опісля, або зложили ся під яким-небудь посторонним впливом.

Іспанці або приміром Провансальці будуть доказувати вам, що борба биків — се така розривка, що уряджується задля самих биків і коли вам здавало ся, що кінь стогнав від болю, то ви помилились: він сьміяв ся сам із себе, бо представляв незвичайно комічний вид, коли з нього вивалювали ся на верха тель-

бухи. Ваші знайомі, Француз чи Іспанець, безперечно будуть порівнювати його славу і ефектовну смерть на арені з соромною смертю в різниці, де його прицюкнуть і ніхто про нього й не згадає. Ви musíte заховати цілу свою холонокровність, аби не дати шірвати ся їх палким речам, бо инакше, вернувшись домів, ви станете говорити, що належить завести борбу биків також у Англії, бо подібні забави розвивають лицарський дух у молодіи поколіиу. Випадає думати, що й Торквемада вірив у гуманні ціли інквізиції. На його думку було навіть дуже корисно для якого-небудь грубцуна, що тернів на судороги або ревматизм, піддати ся хвилим мукам. Він почув би полекшу у всіх суставах, що стали би гнучкіиші, і помолодів би на кілька літ. Англійські стрільці завидують навіть лисови: він бере зовсім безплатно цілий день участь у незвичайно інтереснім спорті і крім того на нього звернена загальна увага.

Можна звикнути глядіти й на те, що нам неприємне. В Німеччині подибуєш безнастанно на вулицях людей, що носять і будуть до смерти носити на своїм лиці сліди тих безчисленних поєдинків, в яких вони били ся підчас своїх студентських літ. Німецькі діти починають бавити ся в мензуру ще в дитинстві і не перестають бавити ся нею навіть у гімназії. Німці переконали самі себе, що в ній нема нічого жорстокого, нічого образливого, нічого такого, що понижало би людську гідність. Вони доказують, що поєдинок розвиває в молодих людях холонокровність і мужність. Може бути, що воно й справді так, але тим не треба-б журити ся в Німеччині, де й без того кождий мужчина — вояк. А чи від чоловіка, що беть ся перед публікою з наміром отримати нагороду, жадаєть ся того самого, що й від вояка? Не думаю. На полі битви хоробрість і бистроумність приносять безперечно більше користи, ніж апатична рівнодушність. Але німецький студент показав би більше мужности в тім випадку, коли-б відмовив поєдинку. Він беть ся не для особистого вдоволення, але зі страху перед публічною оцінкою, що пережила свій час і на цілі двіста літ полишила ся позаду сучасного життя.

Мензура робить студента дикарем — се одипокій результат, до якого вона доводить. Може бути, що вона навчає зручности — мені казали, що деякі студенти бють ся дуже зручно — але я того не завважав. Вона дуже подібна до того поєдинку на шаблі, який можна бачити по шопам на ярмарку, і представляє вдатну

пробу з'єднання сьмішного в неприємним. В аристократичнім Бонні де перестерігаєть ся приличність, і в Гайдельбергу, де між глядачами буває багато чужинців, поєдинки не вражають так своєю грубістю. Мені оповідали, що вони відбувають ся там у прегарно прибраних кімнатах; поважні старці доктори з сивим волосем приносять поміч равеним, поприбирані локаї розносять почастунки так, що все те подабає на гарну церемонію. Але в університетах чисто німецьких, де чужинців нема майже зовсім і де не дуже радо їх приймають, мають студенти на меті саму суть і тому в поєдинках нема нічого принадливого.

І справді вони так непринадливі, що я раджу вразливому читачеві по просту опустити те місце, де я говорю про них. Се дуже негарна тема, а я не маю найменшої охоти прикрашувати її.

Вони відбувають ся в невидній кімнаті з голими стінами, оприсканими пивом, кровю і сьвічковим лойом; стеля закурена димом, а підлога засипана трачинєм.

Студенти розміщують ся довкруги; вони сьміють ся, курять і балакають; одні сидять по просту на підлозі, другі на стільцях і лавочках.

Посеред кімнати стоять один проти одного два супірники, що нагадують своїм видом японських вояків, яких малюють на чайних тацах. Ті дві дивовижні фігури стоять непорушно з вибаженими очима; на шиях у них вовняні шарфи, намісь одіня убрані вони в якісь брудні, виватовані халати, руки в незграбних виватованих рукавах піднесені високо понад голову — їх можна взяти за дві обридливі фігури, якими прикрашують иноді годинники. Секунданти окутані також ватою; їх голови і лиця закриті величезними шапками зі скіряними верхами; вони уставляють противників і кажуть їм приймати відповідну позу. Коли вони шевелять ся, то чути подібний шум, як роблять бобри. Судия сїдає на своїм місці, роздаєть ся сигнал, а за ним слїдує п'ять бистрих ударів довгими шпадами. Призирати ся тій боротьбі зовсім не цікаво: ні руху, ні хитрости, ні грації (я говорю про своє власне вражінє). Виграє той, у кого більше сили — той, що довше може тримати величезну, хамуловату шпаду рукою в виватованім рукаві, при чім остання, не вважаючи на те, що безнастанно стоїть у неприроднім положеню, довго не слабеє і може наносити удари і відбивати їх.

Уся цікавість скупляється на ранах.

Удари дістають ся все або по голові, або по лівім боці лица. Іноді підлітає в повітрі частина шкіри з волосем або кусник щоки; і одно і друге переховує пильно гордий властитель тих предметів або радше їх бувший гордий властитель і потім показує на вечерах гостям; само собою розумієть ся, що з кожної рани потоками рине кров. Вона прискає на докторів, секунданти і глядачів, обприскує стелю і стіни, змочує одіне обох супірників і творить цілі калюжі в трачнину. По скінченю кожного приступу підбігають доктори і руками обагреними кровю затулюють отворені рани кавалками мокрої вати, які підносять на тарілках їх помічники. Розумієть ся, що ледви противники стануть знов на місцях і возьмуть ся за роботу, кров починає знов лити ся; вона майже осліплює борців, а підлогу під їх ногами робить ховзкою. Деколи показують ся в одного з противників усі зуби з лівого боку тому, бо щока розтята по саме ухо; до кінця поединку має такий супірник вид, буцім-то він скалить зуби до глядачів, що стоять по лівім боці, а рівночасно удає серйозного для тих, що сидять із правого боку; деколи відпадає кінчик носа і се додає фізіономії якогось чванькуватого виразу.

Тому що студенти покладають свою славу в тім, аби вийти з університета з можливо найбільшим числом шрамів на лиці, для того й не старають ся вони хоронити ся від ударів, на скільки дозволяє на те відповідний метод фехтунку. Справдішним побідником буває той, що має більше ран; він із гордістю увихаєть ся всюди першого місяця по поєдинку зі штитими ранами і перевязками на лиці; на ньому нема ні образу ні подоби людської і, не вважаючи на те, він буває предметом зависти для молодих Німців, а його боготворять німецькі дівчата. Той, що дістає незначні рани, відходить до дому глибоко огірчений, в найсумнійшій настрою.

Та самий поєдинок представляє тільки початок видовища. Другий акт відграєть ся в перевязувальні. Тут бувають лікарями переважно медики, що тільки покінчили курси, молоді люди, що отримавши дипломи, шукають практики. Мушу сказати сумлінно, що ті, яких я видів, були люди незвичайно грубі і, як здавало ся, находили велике вдоволенє в такій роботі. Зрештою, може бути, що їх не можна й винувати за те тому, що по приписам мензури вимагаєть ся, аби перевязки ран робили доктори як можна найгрубше і найбільше болючо і порядний доктор ледви буде зани-

мати ся такою справою. Те, як студент витримує перевязку, уважається в мензурі незвичайно важним і затятість у тих випадках повинна рівнати ся холонокровности, з якою він їх отримує. Хоч як не томило би перевязуване, товариші вимагають від раненого, аби він цілий час був спокійний і веселий. Всі студенти люблять дуже глибокі і широкі рани; їх умисно зашивають неважно на те, аби шрам лишив ся на ціле життя. Щасливий владитель такої рани, якої умисно не гоять протягом цілого тижня по поєдинку, може сміло числити на те, що найде собі жінку з приданим, яке буде рівнати ся по крайній мірі десяткам тисяч марок.

Я говорю про ті мензури, що бувають два рази в тиждень, на яких кождий студент бється пересічно дванайцять разів на рік. Але є ще й такі, на які не пускають посторонніх глядачів. Коли який-небудь студент зганьбить себе тим, що підчас поєдинку зробить мимовільний рух головою або корпусом, то він може відновити свою честь тільки стагнувши лицем до лица з найліпшим борцем із усеї корпорації, до якої належить. Він домагається не поєдинка, але того, аби його покарали і його бажанню вдовольняють. Його противник задає йому величезне число кривавих ран. У тім випадку підданий карі бажає доказати своїм товаришам, що він навіть тоді, коли йому відірвуть половину голови, буде стояти і не ворухнеть ся.

Ледви можна би що-небудь сказати в обороні німецької мензури. Коли допустимо, що вона має добрий вплив, то хіба тільки на обох противників, а на глядачів — про що я сильно переконаний — вона впливає дуже зле. Я знаю добре свій характер і думаю, що в мене нема зовсім кровожадних наклонів. Вражінє, зроблене мензурою на мині, було мабуть таке саме, яке викликає вона на більшости глядачів. Перед тим, заки розпочав ся поєдинок, в миві до цікавості прилучила ся ще боязка гадка про те, чи я можу знести те видовище, але я старав ся підбадьорити себе тим більше, що вже давнійше доводило ся мені бути в анатомічних залах та бути присутним при операціях. Коли поплила кров із ран і почали показувати ся м'якушки і нерви, то я почув омерзінє, змішане з жалем. Коли-ж скінчив ся перший поєдинок і виступила друга пара, мої прекрасні, шляхотні почування розлетіли ся кудись; як же у третьої пари діло йшло вже до розвязки і ціла кімната заповнила ся неприємним запахом горячої крові, то я починав „видіти все в червоних красках“, як кажуть Американці.

Я все бажав видіти кров. Оглянувши всіх присутніх, я вважав по їх лицях, що й вони бажають того, чого бажав я. Коли вважається потрібним розвивати в сучаснім чоловіці кровожадні інстинкти, то з тої точки погляду можна вважати мензуру корисною установою. Але чи гарно се? Ми говоримо дуже багато про гуманність і цивілізацію, та коли будемо лукавити і обманювати себе, то будемо примушені признати ся, що під нашими вкорохмаленими сорочками в кождім із нас укривається ся дикун із первісними грубими інстинктами. Він деколи буває потрібний, та нам нема чого боятися, що він щезне, тому з нашого боку було-б зовсім нерозумно давати йому достатню поживу.

Дійсний поєдинок можна оправдати ріжними обставинами, але для мензури не можна найти такого оправдання. Се тільки дитинство і при всій своїй грубості та жорстокості вона все буде — лише дитинством. Рани самі для себе не мають ніякої ваги; хоч би вони були не знати які великі, вони не значуть нічого, коли нема такої причини, що надала-б їм цінн. Вільгельма Теля вважають зовсім справедливо одним із героїв світа, але що сказали-б ми про членів „Клюбу батьків“, заложеного із тою метою, аби збирати ся два рази в тиждень і збивати стрілою, пущеною з лука, яблука з голов синів? Ті молоді Німці могли-б добити ся того, до чого вони стремлять, і без мензури: вони повинні лише дразнити диких котів, але закладати товариство виключно на те, аби вам спаскуджено ранами цілу фізіономію — се все однако що стати вертуном-дервішем. Подорожники оповідають нам про дикарів центральної Африки, що вони в урочистих хвилях обьявляють свою радість тим, що скачуть і задають один одному рани. Невже-ж і ми, Європейці, маємо їх наслідувати? Мензура — се *reductio ad absurdum* поєдинка і коли самі Німці не бачуть, що вона сьмішна, то нам остається тільки пожаліти, що їм не достає чогось у голові.

Розуміється, що університетська управа глядить крізь пальці на мензуру тому, що за нею стоїть публична опінія, але дивно, що університетський устав, коли не підпирає п'янства, то зовсім не стає йому в дорозі. Не можна сказати, аби німецькі студенти пили всі один в одного; хоч більшість їх не робить нічого, то не мірно або й зовсім не не; за те меншість студентів не половину дня і цілу ніч і так привикли до того, що ніколи не доходять до цілковитого оп'яніня і володіють до звісного степеня всіми

п'ятьма зміслами; такі субєкти уходять за гідних представителів німецького студєнства. П'янство викликує не на всіх однакові наслідки, але в кождім університетськїм гóроді Нїмеччини не рідко можна подибати студєнта, що має й двайцять лїт, а нагадує своєю фігурою Фальстафа та барвою лиця — Рубєнсового Бакха. Що нїмецьку дівчину можна очарувати такою фізіономією, щó ціла покраяна і порізана і ціла позшивана з ріжних, не подібних один до одного кусників скіри — се факт. Але зовсїм незрозуміло, що може бути привабливого в роздутім, опухлім лиці або вікні, котре подалось так, що грозить завалєнєм цілого будинку? Але чого зрештою й надїяти ся, коли молодий чоловік починає пити пиво о десятій годині рано — то називаєть ся в них „Frühschorpen“ — і кінчить гулянкою або кнайпою о четвертій годині рано другого дня? „Кнайпа“ — се те, що ми називаємо бурлацькою гулянкою: вона може бути і дуже спокійна і дуже шумна; все залежить від складу компанії. Перший-ліпший студєнт запрошує своїх товаришів (числом десять до сто) до реставрації і угощує їх пивом та дешевими сигарами, а вони можуть пити і курити, кільки їм подобаєть ся. Деколи уряджує таку забаву також корпорація. Тут, як і всюди, видно у всїм нїмецьку дисциплїну і порядок. За кождим разом, коли входить новий гїсть, всї, що сидять за столом, устають і шаркають ногами на знак повитаня. Коли зберуть ся всї запрошені, то вибирають предсїдателя, що має обовязок руководити співом і викликати числа, під якими назначена відома пісня. На столі лежать ноти тих пісєць, по одному примірникови на двох людей. Предсїдатель вибирає число 29.

— Перший куплет — кричить він.

І пісня звєнить дружным хором; кождий зошит із нотами тримають два студєнти, один з правз, другий з лїва, цілком так, як у нас тримають у церквах книжку гимнів. По кождім відспіванім куплеті слїдує перерва, по якій президент говорить, що належить співати другий куплет, третій і так дальше. Тому, що всї Нїмці вчать ся і вміють співати і що серед них подибують ся дуже гарні голоси, то вони співають хором дуже красно.

Хоч такий спів нагадує церковний, то подібна іллюзія щєзає дуже скоро, коли добре вслухаєш ся в піснї. Що не співали би студєнти, чи патріотичну пісню, чи сєнтіментальну баяду, чи пісню такого змієту, від якого покорчило би молодого Англичанина, то все співаєть ся цілком поважно, нїхто не засьмієть ся

і не почувш ні одної фальшивої ноти. По скінченню кожної пісні председатель кричить „Prosit“. Всі відповідають йому тим самим словом „Prosit“ і душком вихиляють склянки. П'яніст, що акомпаніює співови, встає і кланяється, а йому також усі кланяються. Опісля входить дівчина і наливає знов склянки.

Поміж піснями підносять ся тоасти і говорять ся бесіди; оплесків буває мало, а сьміху майже не чути. Німецькі студенти вважають більше приличним тільки усьміхати ся і кивати поважно головою на знак одобренья.

З особливою урочистістю пють тоаст, прозваний „Салямандрою“; його пють звичайно в честь почесного гостя.

— Тепер розітремо Салямандру (einen Salamander reiben) — говорить председатель.

Всі присутні встають і витягають ся в ряд, немов полк во-яків на маневрах.

— Чи готове все потрібне (Sind die Stoffe bereit)?

— Sunt — відповідають усі в один голос.

— Ad exercitium Salamandri — проголошує председатель і всі стоять у напруженню.

— Eins! — Кождий тре дном склянки по столі так, аби виходив круг.

— Zwei! — Знов чути шум від тертя склянками по столі.

— Drei! Bibite! (Пийте!).

Всі разом вихиляють склянки і високо підносять їх понад голову.

— Eins! — кричить председатель. — Дно кожної порожньої склянки третє ся до стола, викликаючи такий шум, який викликає філя, що налетіла на пустий, камінний беріг і забирає камінці із собою в море.

— Zwei! — Філя припливає і відпливає знов.

— Drei! — Склянки ставляють ся зі звенкотом на стіл і всі сідають знов на місце.

На кнайпах забавляють ся студенти тим, що обиджують один одного (на жарт), а опісля визивають себе на поєдинок — хто кого перепе.

Вибирають судию і наповняють пивом дві величезні склянки; противники сідають проти себе і кождий бере за ручку свою склянку; тепер звернені на них очі всіх присутних. Судия подає знак, супірники починають пити і стараються, як можна най-

скорше випити пиво; чути, як воно булькає в них у горлі. Побідником виходить той, хто висушить борше свою склянку і стукне швидше нею об стіл.

Тим чужинцям, що бажають видіти кнайпу і взяти в ній участь на німецький спосіб, я радив би на початку забави записати на картці паперу своє ім'я і адресу та пришпилити її до сурдута. Німецькі студенти — се уособлена ввічливість і в якім стані вони не були-б самі, то певно постараться про те, аби доставити своїх гостей до дому в цілості. Але само собою розуміється, від них не можна ніяк вимагати, аби запам'ятали собі всі адреси.

Мені оповідали історію про трьох чужинців, присутніх на кнайпі в Берліні, що могла мати дуже сумні наслідки. Вони постановили пити стільки, скільки будуть пити Німці і предложили свій намір господарям, що його вповні одобрили і кождий з чужинців, написавши свою адресу на візитці, пришпилював її до обруса проти свого місця. Але вони зробили велику помилку: їм належало, як я говорив вище, пришпилити карточки до сурдутів. Кождий може, не завважуючи того, перемінити своє місце, а навіть сісти на протилежній боці стола, але сурдут залишить ся на ньому, куди би він і не йшов.

Забава протягнула ся далеко поза північ і предсідатель запропонував тим, що могли ще тримати ся на ногах, аби розвезли по домах таких гостей, яких голови лежали вже на столі. До числа таких суб'єктів, що перестали вже цілковито інтересувати ся кнайпою, належали і згадані всі три Англичане. Постановлено наймати фіякра і відвезти їх до дому з одним студентом, що видавав ся тверезішим від інших. Коли-б вони були цілий вечір оставали ся на своїх місцях, то справа була би обійшла ся без усяких клопотів і неприємностей. Та на нещастє вони ходили цілий вечір по салі і ніхто не знав, до кого з них належала яка карточка, а тепер вони були в такому стані, що й самі того не знали. Але що всі були „безконечно веселі“, то на таку дрібницю не звертав навіть ніхто ніякої уваги. Три джентельмени і три карточки — чого ж тут більше ще треба? А коли господарям приходила навіть на голову гадка про помилку, то їм здавало ся мабуть у тій хвилі, що таку помилку можна буде другого дня дуже легко направити і що опісля самі гості потраплять розміняти ся місцями.

Як би там не було, чужинців висадили на повіз, найтверезійший зі студентів забрав усі три карточки — і повіз рушив ся, супроводжений оплесками і добрими бажаннями всіх осталих гостей.

Німецьке пиво має за собою добру прикмету: від нього не буває чоловік п'яний в такому розуміню, як то ми представляємо собі сей стан в Англії. Він до нікого не причепить ся і нікого не перестрашить, він тільки чує велике умученє. Йому не хочеть ся навіть говорити; він бажає одного, аби його лишили в спокою і не перешкоджували спати; а спати він може на яким будь місці; се йому рішучо однаково.

Студент, що відвозив гостей, казав візникови затримати ся найперше при найблизшій із трьох, записаних на карточках, місці. Він вийшов із екіпажа найбільше п'яного з усіх трьох (йому очевидно хотіло ся як найскорше відкараскати ся від нього), витаскав його при помочи візника по сходах і зазвонив до дверей записаного на карточці пансіона. Двері отворив заспаний локай. Він і візник внесли свій тягар до кімнати і шукали очима місця, де би його положити. Двері до чужої спальні були отворені і кімната була пуста. Чого-ж більше хотіти? Вони внесли його до тої спальні, здохмили з нього ті часті костюма, що можна було здохмити, і положили його на постіль. Зробивши те, вони, незвичайно вдоволені собою, вернули ся до екіпажа. Доїхавши до другого, записаного на карточці місця, студент затримав знов візника. Коли вони зазвонили, то двері відчинила їм дама в капоті з книжкою в руках. Студент, глянувши на одну з двох осталих карточок, спитав, чи не з д-ою У. має він честь говорити. Показало ся, що се була справді д-а У., хоч вона зі свого боку не показувала, щоби говорити зі студентом було для неї приємністю. Він пояснив д-ї У., що той пан, котрий лежить тепереньки під стіною і спить сильним сном — її чоловік. Почувши таку річ, вона не показала найменшої радости і не говорячи ні слова, отворила тільки двері до спальні, а сама вийшла. Візник із студентом внесли п'яного гостя і положили його на постіль. Роздягати його навіть не зачинали тому, що дуже змучили ся. Господині дому вони не бачили більше і не попрощавшись із нею, вийшли на вулицю.

Третя карточка належала до кавалера, що жив у гостиниці. Тому студент відвіз останнього гостя до вказаної гостиниці і передав його з рук до рук дижурного дверника.

Вернім ся на те місце, куди відвезено першого з гостей і погляньмо, що там діяло ся на вісім годин перед кнайпою; в кімнаті д. Х. відбував ся такий розговор між господарем і господинею: — Здаєть ся, я казав тобі, моя дорога, що мене запросили сьогодні на кнайпу?

— Так, ти говорив щось — відповіла д-а Х. — А що то таке кнайпа?

— То щось у роді бурлацької гулянки, де студенти пють, балакають... курять і все в такім роді, моя дорога.

— Ну і щож? Чому не піти тобі? Сподію ся, що тобі буде там весело! — сказала д-а Х. Вона була дуже мила і розумна жінка.

— То дуже цікаве — відповів д. Х. — Мені давно бажало ся побувати на такім вечерку. — Може бути — говорив д. Х... то є, я думаю, що може трафити ся... що я трошки опізню ся.

— А що значить по твому „опізнити ся“? — спитала д. Х.

— То досить трудно сказати — відповів д. Х. — Ті студенти, бачиш, народ буйний і коли зійдуть ся разом... вони пють мабуть дуже багато тоастів. Я не знаю, як то вплине на мене. Коли можна буде висунути ся незаметно, то я верну вчаснійше домі, то значить, коли можна буде зробити так, аби нікого не образити, а як ні, то...

Я згадував уже вище, що д-а Х. була дуже розумна жінка. Вона сказала:

— Ти візьми ліпше з собою другий ключ від дверей. Я піду спати в Доллі і тоді ти мені не перешкодиш, хоч би й як пізно прийшло тобі вертати.

— Ти знаменито се придумала — згодив ся з нею чоловік. — Мені все буває незвичайно неприємно турбувати тебе. Я по тихоньки ввійду в кімнату і піду спати.

Пізно нічю, а може й досвіта, Доллі, сестра д-и Х. пробудила ся, піднесла голову з подушки і стала прислухувати ся.

— Дженні — спитала Доллі — ти не спиш?

— Ні, моя люба — відповіла д-а Х. — Чого ти пробудила ся? Таж нема нічого. Спи спокійно.

— Але що то за такий шум? Чи то не пожежа?

— Ні — відповіла д-а Х. — То певно вернув до дому Персі. Він зашпотав ся мабуть до чогось потемки. Не турбуй ся, моя люба, спи.

Та скоро тільки Доллі знов заснула, д-а Х., як добра жінка, подумала, що їй випадає встати, ввійти по тихенько в спальню і поглянути, чи не стало ся що Персі. Накинувши на себе платі і натягнувши пантофлі, вона перейшла тихою ходою коридор і ввійшла в свою спальню. Її муж спав звичайно так сильно, що його хиба трясенє землі могло розбудити. Тому вона запалила сьвічку і підійшла до постелі.

На постелі лежав якийсь мужчина, але не Персі і навіть не подібний до Персі ні трошки. Вона сказала собі, що той мужчина вже ніяк не міг бути її мужем. Він був у таких стані, що вона зараз же почула до нього відразу. Тепер одиноким її бажанєм було позбутися його і то чим скорше, тим ліпше.

Та лице сплячого видало ся їй якесь знайоме. Вона підійшла ближше і почала придивляти ся йому. Так, очевидно. Се д. У., в якого вони обідали з Персі того дня, коли приїхали до Берліна.

Але тут питає, як він сюди попав? Вона поставила сьвічку на стіл і обіймивши голову руками, почала думати. Нараз мелькнув у неї здогад: Таж Персі пішов на кнайпу власне з тим д. У. Зайшла мабуть помилка: д-я У. відставили домів на адресу Персі, а сам Персі є в тій хвилі... Їй представили ся живо всі ті страшні річч, що могли вийти через таке непорозумінє. Вернувши в кімнату Доллі, вона одягла ся скоро і зійшла тихо в долину по сходах. На її щастє вулицею їхав нічний фіякер, вона наймила його і поїхала до д-и У. Приїхавши там, вона казала візникови зачекати, а сама вибігши вверх по сходах і добігши до дверей, почала з усеї сили звонити. Їй отворила так, як і перше, сама д-а У. в капоті і з книжкою в руках.

— Д-а Х.! — крикнула д-а У. — Чого ви тут приїхали?

— Мій чоловік! — тільки й те могла промовити д-а Х. — Він у вас?

— Д-о Х.! — відповіла д-а У., гордо випростувавшись на цілий ріст. — Як ви сьмієте говорити мені такі річч?

— Ах, ви мене не розумієте, я не те хочу сказати — оправдувала ся д-а Х. — Зайшла страшна помилка. Намісь завезти Персі до нашого помешканя, його привезли мабуть сюди; я запевнюю, що так. Будьте ласкаві, погляньте.

— Люба моя — сказала д-а У., що була далеко старша і соліднійша від д-и Х. — Не тривожте ся так. Його принесли

сюди з пів години тому назад, але правду сказавши, я не дивилася на нього. Він там, у спальні. Здається, з нього не здохли навіть чобіт. Коли ви будете спокійні, то ми знесемо його в долину і відвеземо до дому. Ми зробимо це так тихо, що крім нас двох, ніхто про це не буде знати.

Видно було, що д-а У. пожаліла д-а Х. і бажала допомогти їй. Вона отворила двері в спальню і д-а Х. увійшла в кімнату, але за хвилину вибігла звідти з блідим перестрашеним лицем.

— То не Персі — сказала вона. — Щож мені робити?

— Ви певно помилилися — сказала д-а У. і хотіла йти сама до спальні.

Д-а Х. затримала її.

— Але-ж се й не ваш чоловік — сказала вона.

— От що за нісенітниця — відповіла д-а У.

— Але-ж дійсно так — стояла при своєму д-а Х. — Я знаю це зовсім певно, бо я тільки що виділа тепер вашого мужа у себе в кімнаті: він спить там на ліжку Персі.

— Як він там заліз? — спитала обурена д-а У.

— Його принесли до нас і положили в спальні — поясняла д-а Х., що вже починала плакати.

— От через що я й подумала, що Персі повинен бути в вас.

Обі жінки стояли і гляділи одна на одну; кілька мінут тревала мовчанка, переривана тільки храпанем сплячого добродія, який було чути з напів отворених дверей спальні.

— А хтож тут лежить? — спитала д-а У., що перша прийшла до себе від здивованя.

— Я не знаю його — відповіла д-а Х. — Я не бачила його ніколи. Може ви знаєте, хто то такий?

Але в відповідь на це питання д-а У. затріснула тільки двері.

— Щож нам робити? — спитала д-а Х.

— Я знаю, що я зроблю — відповіла д-а У. — Я поїду до вас за своїм чоловіком.

— Він дуже сильно спить — завважила д-а Х.

— То для мене не новина, він усе так спить — відповіла д-а У., запинаючи своє пальто.

— Але де Персі? — говорила плачучи бідна маленька д-а Х., коли вони обі сходили по сходах.

— Про те ви, мої любі, спитайте опісля його самого — сказала д-а У.

— Коли вони роблять такі помилки — говорила д-а Х. — то чи одно могли вони з ним зробити.

— Ми довідаємо ся рано, моя люба — сказала д-а У., стараючись її потішити.

— Ті кнайпи мабуть щось дуже страшне — завважила д-а Х. — Я не пущу Персі ніколи більше на них.

— Коли ви будете сповняти свої обовязки, мої любі — завважала д-а У. — то він і сам не схоче на них іти.

Кажуть, що після того він більше таки не ходив на кнайпи.

Так, як я говорив висше, ціла помилка вийшла відти, що карточки були пришилені до обруса, а не до сурдутів. А за всякі помилки в тутешнім сьвіті приходить ся поносити страшенні кари.

Переклав З.

(Конець).

